

Balázsi Károly

Beke Pál

Egy népművelő emlékezete¹

Kháron ladikján

A narbonne-i katedrális szakrális terében csengtek-bongtak a nagyharangok, s az ezeréves terméskő talapzaton harmincnégy ország civil delegátusai tisztelegtek néma vigyázzban Beke Pál emlékezetére. Történt mindez 2009. november 28-án, az ifjúsági és művelődési házakat fenntartó, Brüsszelben bejegyzett CONTACT 2103 nevű, nemzetközi szakmai szövetség kilencedik európai konferenciáján. A Languedoc-Roussillon dél-franciaországi tartomány tengerparti városában egyébként fesztivál hangulat uralkodott. A platánfák rozsdabarna levelei már peregtek, a pálmafák magabiztosan feszítették egyenes derekukat az ég felé, szóval a hazai szeptemberi évad nosztalgiai ragyogtak a délszaki város egén és a piactéren. Az ünnepi szónokok olyan bensőséges melegséggel emlékeztek meg váratlanul elhunyt magyar szövetségesükről, mint egy gyermekkori jó barátról. Érte és értünk szólt a harang. Ott Európában és itthon Magyarországon.

A harcos

A harcos létformája a harcosi viselkedés alapelvein nyugszik. Ezek az alapelvek – a kanonizált formák és a népszerűsített rítusok sokszínűsége mögött – lényegében azonosak a különböző kultúrákban. A személyiség határain kívülre fókuszált céltételezés, a szolgálat tudatosan vállalt alázata, „a talpig nehéz hűségben” való helytállás, a rendíthetetlen egyensúly kifejllesztése, az életfogytiglan tartó elkötelezettség vállalása. A harcosi éthosz mint *az áldozatvállalásban méltóságot kereső életforma* megtalálható a régi indiai, tibeti, kínai, japán és koreai civilizációkban, amelyekből számunkra a szamuráj magatartásmin-tái a legismertebbek, főképpen Kuroszava filmművészetének, a II. világháború kamikáze pilótáinak s az egyre népszerűbb küzdősportok (budo-iskolák) európai terjedésének köszönhetően. A hagyomány a középkori Európában is gyökeret eresztett, s nevelt erős ágakat a lovagkori eszményekben, az előírások által szabályozott életvitelben, a rituális párviadalokban és a trubadúr költészetben. De – különösen keletebbre, a mi szűkebb pátriánk zordabb tájain – a vérrel áldozó nemesi kötelezettségekben és a végvári harcosok virtuosus – „emberségről példát, vitézségről formát” adó – életében is szépen megrajzolt minta a *küzdő*, a *harcos* karakterisztikus létformája.

Beke Pál mindenekelőtt *harcos* volt. A lovagi, nemesi eszmények modern kori örököse. Élte a végvári harcosok keservesen szép, reménytelenül szép, vitézi életét. Ne tévesszen meg senkit, hogy a harcok színtere a *magyar művelődés nyomorúságos háttérháza* volt. A szolgálat helyszínei a posztkommunista és prekapitalista káosz összegabalyodó frontvonalától látszólag távolabb eső perifériákon, a közösségi művelődés árnyékos szárnyvo-

nalain voltak kijelölve. Az utánpótlásban és ellátásban mindig hiányt szenvedő végvárak és őszi esők áztatta vidéki garnizonok után kapott később *generálisi* kinevezést is, bár többnyire a szedett-vetett hadakkal való hosszú menetelések töltötték ki a seregvezénylő időket is (hasonlatosan Vak Bottyán nevű elődjéhez). Talán csak obsitos korában adatott meg neki az önrendelkezés kis létszámú szakmai szabadcsapatok vezénylésére, a történelmi tapasztalatok írásos kifejtésére és némi országos elismertetésre.

A szakma stációi

A *szakma*, amit a céhbeliak manapság *közösségi művelődésnek és/vagy közösségfejlesztésnek* neveznek egy hosszú, kanyargós történelmi út szemünk előtt futó, belátható szakasza. Ha meg akarjuk érteni Beke Pál életművét, személyiségét és szakmai hagyatékát, megkerülhetetlen, mondhatni kötelező feladat egy nem túlságosan részletező leltár készítése, amely felsorolja a bő félszáz éves szakmatörténet főbb fejezeteit, Bekét ugyanis lehetett (lehet) szeretni, gyűlölni, követni vagy elutasítani. Csak egyet nem: *megkerülni*. Azt ugyanis senki sem vitathatja, hogy a hetvenes évek közepétől számított negyedszázad szakmatörténetének ő volt a legismertebb, legkarakterisztikusabb és leghatékonyabb személyisége.

A *szabadművelődés–népművelés–közművelődés–közösségfejlesztés* korszakjelölő kifejezések sorában két ok miatt sem szabad a *szabadművelődést* kihagyni – noha ez az időszak jóval megelőzi elmékedésünk tárgy-idejét. Beke maga is több nekifutásban birkózott a korszak fogalmával, értelmezésével és feltámasztásának (revitalizálásának) gondolatával, másrészt valóban ez a korszak mutatja leginkább, mi minden virulhatott volna a magyar művelődés életfáján, ha nincs a negyvenkilenc-ötvenes tarvágás. Persze, egy folyóba sem léphetünk kétszer, így a rendszerváltozás környékén felmerült igény a *szabadművelődési hagyományokhoz való visszatéréshez* nem jelenthette a korszak és korabeli struktúra rekonstrukcióját, mivel negyven évet csak egy papírra vetett eszmefuttatásban lehet zárójelbe tenni. Maga a gondolat egyébként – a talált tárgy megtisztítása – Kovalcsik József 1989-ben megjelent dolgozatában merült fel, amelyet Beke nagyon is komolyan vett, olyannyira, hogy e terminológiát szerette volna a szakmai megújulás zászlajára tűzni. De erről majd később. Lássunk előbb egy textust Kovalcsik tanulmányából, amely maga is idéz korabeli forrásokból:

„1945 és 1948 között a művelődési tevékenység – az európai modellnek és a hozzáigazodó magyar hagyományoknak megfelelően – autonóm művelődési intézményekben, szervezetekben, valamint a pártok, egyházak, szakszervezetek, egyesületek, ifjúsági mozgalmak stb. keretében szerveződött. 1945-ben Gombos Ferenc, a szabadművelődés fáradhatatlan úttörője megállapította, hogy történelmi fordulat következett be a nemzet életében, és ez a fordulat új lehetőségeket nyitott meg az iskolán kívüli művelődés területén is: „Az eddig leszorított társadalmi rétegek politikai hatalomhoz jutottak, és megkezdték önművelésük rendszerének szabad kiépítését.” Csábító az analógia, mert a rosszul gombolt mellényt más vonatkozásban is 1945-ig kell kigombolni ahhoz, hogy újra begombolhassuk. A demokratikus felfogású szabadművelődés mindenekelőtt elhatárolta magát az előző korszaktól. Gombos így folytatta: „Mármost ebben az új történelmi helyzetben hogyan látja a maga szerepét és feladatát az úgynevezett ‚iskolán kívüli népművelés‘? Először is sürgősen megtagadja a múlt örökségeként ránk maradt nevét. Mert áruló szó ám ez a népművelés! Arról beszél, hogy íme, ott lenn a mélyben egy lenézett, műve-

letlen, kellemetlen illatú, megbízhatatlan és veszedelmes tömeg, ki kell rendelni hozzá csendőrön és főszolgabírókn kívül bizonyos „népművelőt” is. Hadd csiszolgassa érdeségeiket, szoktassa társadalmi illendőségre, figyelmeztesse istenfélelemre és a felsőbb hatalmasság iránti tiszteletre, lássa el szellemi pótlanyaggal, de vigyázzon, nehogy rákapassa a tudományok ízére.” Ismeretes, hogy a Horthy-korszak népművelésétől elhatárolódó szabadművelődést az 1948-ban hatalomra jutott bürokratikus-centralisztikus sztálinista struktúra felszámolta, és elnevezésében is visszahozta a „népművelést”, mely a két világháború közötti korszakénál is antidemokratikusabbnak bizonyult. Nemcsak a szabadművelődés koncepcióját, szellemiségét számolta föl, hanem a magyar polgári fejlődés liberális korszakából származó és a későbbiekben is önszerveződésen alapuló társadalmi-kulturális intézményeket, közöttük hagyományos munkás- és parasztköröket, közösségi művelődési szervezeteket, melyeket a Horthy-korszak is csak visszaszorítani tudott, de felszámolni nem volt képes.”

A mából visszatekintve tehát – kettős tükörben láttatva az 1945 és 1989 utáni párhuzamokat és felszikkasztó reménységeket – a *naiv jóhiszeműség* és a *nyakunkba szakadt szabadság cselekvéskényszere* jellemezte ama rendszerváltó időket. Akkor még nem látszott, amit ma tudunk: hogy kaptunk ugyan új lapokat, de hozzá új és láthatatlan szabálykönyvet is, amelynek keretei között csak veszteni lehetett. Valamennyi mozgástér persze mindig van, s a tisztességgel elvégzett munka akár búvópatakként felszínre kerülhet más terepviszonyok és kedvező csillagállások alatt. Ahogy Karácsony Sándor magyar neveléstudománya megtalál(hat)ja végre méltó helyét a hazai iskolarendszerben a debreceniek társadalomlélektani kutatásainak termékenységevel, amelynek mára Lükő Gábortól Papp Gáboron át az őstörténeti tanulmányok reneszánszáig terjed a skálája. Ahogy az ellenoldal dicstelen műveletei sem merülhetnek feledésbe. Így talán érdekes lehet a *Zempléni Múzsza* olvasói számára, hogy a klasszikus szabadművelődés operatív likvidálását arra az E. Kovács Kálmánra bízta a teljhatalomra jutott bolsevik párt, aki a pataki tanítóképzőben morzsolta öreg napjait nyájas népnevelői pályafutásának szelíd epilógusaként. Magam egyébként akkor találkoztam a Párt ökleként megfogalmazott vádbeszédével, amely rövid úton tett pontot egy országos szellemi mozgalomra, amikor Beke megbízott a korszak tanulmányozásával, abból a célból, hogy a megújuló civil mozgalmak számára keressünk elődöket.²

Közösségtörténeti eszmefuttatásunk szempontjából az a drámai pusztulás és elnyomódás érdemel figyelmet, amely a szabadművelődési korszakot követő évek hazai társadalmában ment végbe. Egy friss, nyitott, ígéretes közösségteremtő, -érelő időszaknak vetett végett brutális szigorúsággal a „fordulat évében” az a kommunista puccs, amelynek eredményeként a sztálini típusú keleti despotizmus rendezkedett be az országban és az egész kelet-európai térségben. A nyugati határoknál lezárult vasfüggöny egy nagy – az Elbától a Csendes-óceánig terjedő – szürke munkatáborba zárta a szocialistának, kommunistának nevezett országokat és népeket. (A Szabad Európa Rádió terminológiájában: a rab népeket és csatlós országokat.) A totális diktatúra az egyházakra és a magántulajdonra zúdította az első ösztüzet. Tisztában voltak vele, hogy a vallásától és tulajdonától megfosztott nép védtelenné és kiszolgáltatottá válik. Röviden: *a működőképes szervezeteket és a valódi közösségeket vagy rendeleti úton betiltották, vagy egy teljesen formális, látszattervekenységet produkáló kreatúrával helyettesítették.* A állam igyekezett teljes körűen kiterjeszteni a polgárai feletti ellenőrzést. Előbb a politikai szférában, aztán

a munka világában, végül a magánszférában. A hatalom persze sohasem láthatott tökéletesen alattvalói tetteibe és gondolataiba, de szüntelenül törekedett erre.

E korszak hatalomgyakorlási technikájának tudatipari változatát üzemeltette a *kultúrház* (később *kultúrotthon*, majd *művelődési otthon jellegű intézmény*, lásd még *pálinka jellegű szesz ital* stb.). Ez a lépcsős, oszlopsoros, timpanonos műintézmény – mind külsőjét, mind belbelsőjét tekintve – egy ógörög templom és egy hortobágyi tehénistálló lidércnyomásos keverékét prezentálta. Rendeltetését tekintve az ígértetésnek, az ájult áhítatnak és a tömeges nevelődésnek szolgált kijelölt helyszínéül. Nos, ennek a kultúrháznak és ennek a kultúrát *termelő-közvetítő-fogyasztó*, velejéig manipulatív gyakorlatnak volt engesztelhetetlen ellensége Beke Pál – akár – a Magyar Művelődési Intézet művelődési otthoni osztályának vezetőjeként is.

A szakmai köztudatba való betörését egy *ÉS*-ben közölt két kolumnás írásnak – egy kommentált jegyzőkönyvnek – a megjelenésétől számíthatjuk.³ Az időpont és helyszín a szubjektív emlékezetben is felejthetetlen. Akkor éppen „népművelő szakos bölcsészhallgatók kapkodnak egymás kezéből egy *ÉS* példányt a megleckéztetett, pimasz klubvezető esetéről. A lemondó nyilatkozatot valahogy úgy csikarta ki az innovatív kultúrigazgató, ahogy Don Corleone szerzett unokaöccsének főszerepet a nehéz felfogású producertől. Az inaséveit kezdő, évfolyamnyi közösség hősként ünnepelte a fenegyerek szerzőt ott, a Duna fölötti B épület tetőtéri előadójában, nem messze attól a helytől, ahol később egy közismert népművelő-szociológus átlépett az Erzsébet híd korlátján. Persze ekkor még Heleszta Sanyi a legnépszerűbb egyetemi oktatók egyike volt, mint ahogy a Nagy Lászlót, Berta Bulcsút, Tanács Istvánt foglalkoztató *Élet és Irodalom* sem volt az a koszlott szellemiségű réteglap, mint manapság. Az ifjú Beke pedig a mezei hadak számára (azaz nekünk) maga volt a bizánci bronzkaput visszhangosan döngető Botond vitéz.”⁴

Ekkor már közel tíz éves népművelő múlttal rendelkezik, amelyben pécsi művelődési központ munkatársi, némi szabadon lebegő *újságírói* és Budapest-józsefvárosi *igazgatói* tapasztalat gyülemlik. Ez utóbbi helyen – szülővárosában, kerületében – esett meg vele az ominózus affér, amely egy csapásra ismertté tette a nevét országshere. Mire sikerült végre kirúgnia a naplopó apparatcsik gyereket, kitelt az ő ideje is a pirruszi győzelem következtében. Elvesztett egy csatát, de megnyerte a háborút, amivel megszerezte a szakma szimpátiáját, s felfigyeltek rá a politikai szférában is. Már a Nemzeti Múzeumban dolgozott mint a közművelődési csoport vezetője, amikor üzent érte Vitányi Iván, a Népművelési Intézet, majd jogutódja, az Országos Közművelődési Központ vitathatatlan ura és igazgatója.⁵ A mai fiatal számára nehéz elképzelni azt a dinamikus, innovatív vezetőt, aki akkor volt a mai parlament szocialista Jurassic parkjának nagy tekintélyű őslénye. Vitányi tehát beemelte Bekét a szakma csúcshintézményébe, s egyből osztályt adott neki, ami nagyon magas rangot jelentett, nemcsak szakmai körökben, de az egypártrendszer informális hierarchiájában is. Beke azonban nem hatódott meg a megtiszteltetéstől, hanem azonnal hozzáfogott a csapatépítéshez. Maga erről szerényen így vall: „az intézetbe kerülve megcsontosodott struktúrát, ám osztályomon fiatal, a művelődési otthoni, a közösségi művelődési gyakorlatban jártas kollégákat találtam, akik azonban feleslegesekkel foglalkoztak korábbi főnökük sematikus kívánalmai szerint. Nem volt nehéz belőlük, majd sűrű országjárásaink eredményeképp, velük együtt az országban szerteszt megismert népművelő kollégákból olyan csapatot szerveznem, akikkel közösen végeztük el az elkövetkező két évtized szakmai megújító munkáit”.⁶

Érkezése a mozgalmas feladatra és a szakma hirtelen megnőtt tekintélye szerencsésen és talán törvényszerűen találkozott. Gondoljunk arra, hogy a hetvenes évek közepén készült *párthatározat és törvény a közművelődésről*. Pozsgay Imre miniszterségével soha nem érzékelt figyelem övezte a megújuló kulturális közeget. Rendeződött a népművelők – innentől közművelődési szakemberek – státusa és fizetése, komoly állami támogatást kaptak a művelődési otthonok, elindult a tömeges szakemberképzés közép- és felsőfokon. Sorra szerveződtek a közművelődési tanszékek az egyetemeken és humán főiskolákon.⁷ Az egykori kultúrházak mostanra alakultak át az egész országra kiterjedő *közművelődési intézményrendszerre*. A hierarchiában egymás fölé rendeződtek a falusi *klubkönyvtárak, művelődési házak és művelődési központok*, amelyek fenntartása a helyhatóságokra hárult, szakmai felügyelete pedig a fenti hierarchiakon bonyolódott. Így az egykori falusi, üzemi kultúrosokat felváltó *népművelő* (vagyis a közművelődési intézmény vezetőjének és szakalkalmazottjainak) *értelmiségi emancipációja* fokozatosan bekövetkezett, ami abból is jól látszott, hogy többen jöttek a szakmába megbecsült tanári állásokból, mint fordítva. Nos ennek a frissen kiépült hálózatnak a csúcán az Intézet állott. Vitathatatlan tekintélye azonban két forrásból táplálkozott. Az egyik a – magát egyre inkább európai mezben megjeleníteni kívánó – hatalom, tehát a *pártállam*, a másik a *munkatársak* szakmai elismertsége, innovációs hajlama és tegyük hozzá, valamiféle finoman kifejezett ellenzékiisége. Az ellentmondás nem látszólagos, hanem valódi, *feloldatlan dilemma*, ami végig megosztotta a szakmai közvéleményt, egyszersmind másoktól jól megkülönböztethetővé is tette őket. Beke Pál kezdetektől fogva az utóbbi, tehát a *progresszív vonulat* élharcosa volt, amelynek következtében le- és elkötelezett hívei, valamint elvszerű és megátalkodott ellenfelei – ősi, magyar hagyomány szerint – más-más székértáborba rendeződtek. Így miközben a művelődési otthon megújítása ügyében járta be fél Európa, a Kárpát-medence és kis Magyarország minden zegét-zugát, a hagyományos keretek közt gondolkodó – akár becsületesen és keményen dolgozó – kollégák közül nem kevesen tőle féltették az intézményüket, egzisztenciájukat vagy csak a nyugalmukat. A művelődési otthonok tevékenységét belülről ismerve, a radikálisan átszervezett osztállyal, ahová sok új, lelkes kollégát vitt, a hagyományos intézményi tevékenység totális megújítását tűzte ki célul. A frontális támadás helyett azonban, amely sokakat elriasztott volna, a széleken, a periférián kezdték a nyomulást. Ennek tipikus példája volt az ún. „előtér kísérlet”, majd a „nyitott ház” koncepciója. Ezeknek lényege, hogy a korábban kihasználatlanul álló előtereket praktikus eszközökkel megtöltött *konténerekkel* népesítették be, amelyeket minden teketória nélkül vehettek birtokba az utcáról betévedők. Lehetett itt szabni, varrni, bőrös munkákat készíteni, zenét hallgatni, szakfolyóiratokat tanulmányozni, barkácsolni, családi házat tervezni egyedül vagy csoportosan. Segítségért az *animátorhoz* lehetett fordulni, aki folyamatosan itt teljesített szolgálatot, ahelyett, hogy az irodában csücsült volna. Ahol ez bevált, ez a tér lett a legdinamikusabb része a művelődési háznak. Csak remélni lehetett, hogy a „nyitottá” váló intézmény előcsarnokából továbbhaladtak némely elszántabbak a belső terek felé (ahol aztán vagy volt program, vagy nem). Ezt szolgálta az információs fal vagy pult, ami segítette az eligazodást, amelyben ismét szerepet talált az animátor. A következő nagy program a *faluházépítés* volt, amelyben már Makovecz Imre és az ő mesteriskolájában részt vevő fiatal építészek is helyet kaptak.⁸ Itt az volt a cél, hogy a művelődési otthonok addigi sematikus alaprajza helyett új, a befogadott közönség helyett

az alkotó közösséget középpontba helyező intézményeket törekedtek a helyi lakossággal együtt felépíteni. Így aztán mindazon funkció helyet kapott a házban, amire ott éppen igény volt. Mint pl. bolt, kávézó, posta, panzió, öregek otthona, irodák, szolgáltatások. Azaz valódi *közösségi házak* épültek ilyen módon Zalaszentlászlón, Nagykapornokon, Dióskálon, Nézsán, Somogysámszonban, Kakasdon, Jászkiséren és sok más helyütt szerte az országban, ahol csak elszánt falusi előljárók és közösségek vállalták az együttműködést.

Ezen a ponton kell megemlíteni Beke szakmai karrierjében az olyannyira fontos *francia kapcsolatokat*. Szakmai tanulmányútjai során 1983-ban jutott el először Franciaországba, még a Magyar Népművelők Egyesületének képviselőjeként, de igazán intenzívvé és gyümölcsözővé akkor válik a kontaktus, amikor Normandiában találkozik Paul Blinnel. E fölöttébb invenciózus szakember munkájából ismerkedett meg a *település szintű, közösségi fejlesztő munkával*, ezen belül az *ifjúsággal* való foglalkozás merőben új mód-szereivel. Konkrétan innen honosította a települési szintű, *gyermek- és ifjúsági önkormányzatok* megalakításának és működtetésének módszerét. Ennek az a lényege, hogy a felnőtt önkormányzatok mintájára fiatalok is választanak soraikból képviselőket, akik aztán ugyanolyan komolyan foglalkoznak a nagyobb közösség ügyeivel, mint a felnőttek. Ehhez természetesen kapnak *pénzt és nyilvánosságot*, hogy a demokrácia gyakorlatának legyen tétje is. A dolog pikantériája, hogy ezek némelyike hamarabb alakult meg hazánkban, mint felnőtt változatuk. De ugyancsak innen vette át a településeknél alkalmazott *ifjúsági referensek* álláshelyének ötletét, amelyet azóta számos városban bevezettek. Később a felső-savoyai Louis Calul-Futy térségfejlesztő szakemberrel alakított ki jó kapcsolatokat, aki a hazai *Közösségszolgálat Alapítvány* létrehívására ösztönözte. A dél-franciaországi Languedoc-Roussillon tartományában még a Consulat de Septimanieba, a híres laguedoc-i Bortermelők Egyesületébe is beléptették, amely nem járt sok erőszakoskodással, hiszen Bernard Kohler szövetségi elnökkel gyakorta kortyolgattak friss bozsolét a Narbonne-i teraszokon. Már intézeti igazgatóként itt kötött hivatalos együttműködési szerződést a Franciaországi Művelődési és Ifjúsági Házak Szövetsége (CMJCF) és a Magyar Művelődési Intézet között, amelynek következtében sok fiatal szakember vett részt kölcsönös szakmai tanulmányúton. S ugyancsak itteni kezdeményezéseinek eredménye a CONTACT 2103 nemzetközi szövetségbe való betagozódás. A határmenti együttműködési tapasztalatokban az elzászi Raymond Schneider volt leginkább segítségére. De szinte megszámlálhatatlan tájat, települést és barátot szerzett magának Franciaország-szerte, ami alaposan átalakította a közösségi művelődésről kialakított korábbi képét. E tekintetben mindennek előtt a *civil szervezetek szerepvállalása* ragadta meg figyelmét, amely vezérfonala maradt későbbi elképzeléseinek, hazai terveinek is.

A paradigmaváltás

A nyolcvanas évek közepétől szaporodtak a jelek, amelyek egy nagy *világpolitikai földcsuszamlás* vízióját prognosztizálták. Pontosán tudni persze semmit sem lehetett, mindössze a diktatúra elbizonytalanodása volt érzékelhető. Csak a világgazdasági folyamatokat mélyebben elemzők számára lehetett világos, hogy az egyre jobban eladósodó, tehát nyugattól függő szocialista rendszerek a maguk erejéből már nem képesek leküzdeni az egyre súlyosbodó belső válságot. Azután egyszer csak a világpolitikai konstellációk eredményeként nyakunkba hullott a szabadság. Ebben az eufórikus állapotban aztán

sok hibát és mulasztást követtek el a poszt-szocialista államok, ami által elszalasztották a kedvező alkalmat a gyökeres átalakulásra. A tisztázatlan és feldolgozatlan múlt homályként ülte meg a tájat, elmaradt a társadalmi megtisztulás, az önrendelkezési jogok nem juthattak érvényre, ezáltal a nép nem érezhette magáénak az elnyert szabadságot. Aztán a látványos gazdasági összeomlás porfelhője alól csak a reménytelen nagyságrendű adósságállomány bukkant elő, miközben munkahelyek százezrei szűntek meg a létminimum szintjére lökve a társadalom egyharmadát. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóját jellemző hihetetlen közéleti, politikai aktivitás lassan szorongássá, depresszióvá, közönnnyé süllyedt. Nem feladatunk megítélni a rendszerváltó politikai elit teljesítményét, de az kétségtelen tény, hogy a kibontakozásra jószérivel egyetlen következetesen végigvitt stratégiai eszközt vettek igénybe: a minél gyorsabban és széleskörűbben végrehajtott *privatizációt*. Az állami vagyon lebontása, történelmi léptékben rendkívül gyorsan lezajlott. A bankrendszer és szinte az egész energiaszektor magánosításra került, nyomozhatóan nagy külföldi érdekeltségi körrel. Majd következett a nagyüzemi mezőgazdaság, s szinte a teljes feldolgozó ipar, majd a szolgáltató ágazatok. Csak nagyobb távlatból lesz megítélhető, hogy volt-e más lehetőség az adott politikai mozgástérben, de a magyar társadalom túlnyomó többsége számára az vált keserű tapasztalattá, hogy nélküle, a feje fölött bonyolódott egy gigantikus méretű gazdasági, társadalmi átrendeződés.

E tektonikus társadalmi mozgások közepette, úgyszólván észrevétlenül és zajtalanul *morzsolódott fel a teljes közművelődési intézményrendszer*. Egész egyszerűen elapadtak a források a luxusnak számító kulturális kiadásokra mind társadalmi, mind egyéni szinten. Sokáig – lényegében a mai napig – nem volt, nincs tiszta képünk a veszteségek mértékéről. Autentikus szociológiai vizsgálatokat nem finanszíroz senki a társadalmi méretű strukturális változásokról, sem a korábban oly népszerű rétegződéelméleti és gyakorlati aspektusokról, sem a szegénység-gazdagság megváltozott arányairól, sem az új politikai osztály belső szerkezetéről, érték- és érdektagoltságáról. Az ún. köz-kultúra, ahogy manapság kormányzati szinteken említik, lesüllyedt a kereskedelmi média és a bulvár színvonalára.

Ám ez talán mégis csak a látszat. A látható világ egyik oldala, a fecsegő felszín. A mélyben minden bizonnyal érlelődnek új világok, friss életérzések, bátor kezdeményezések, mint ahogy a szakma elitrétege is felfrissült, noha nem hivatalos kinevezések és meghirdetett pályázatok nyomán, hanem *a személyre szabott civil kurázi erejéből*, olykor meg csak a kényszer szülte keretek között. E megéledő, jó példák sokasága persze csak közelről és belülről látható, mivel a zajos nyilvánosságot nem ilyen témák foglalkoztatják manapság. De ne szaladjunk ennyire előre a mába, hiszen a rendszerváltoztatás évei hektikus időket hoztak, a hátország nélkül maradt Intézetre és Beke Pálra is, aki ez idő alatt kétszer is kapott igazgatói megbízást, s értelemszerűen ugyanannyiszor – érdemek elismerése melletti – felmentést, a politikai széljárás változásai szerint. Egy nagy formátumú szakmai életút immanenciája szempontjából persze nem olyan fontosak e külső körülmények, noha nem állíthatjuk, hogy az efféle hivatali otrombaságok teljesen hidegen hagyták volna őt. Hiszen ezekre az évekre estek magánéletének zaklatott eseményei, válása és első infarktusa, mégis nagyobb a valószínűsége a szakmai kudarcok feldolgozatlansága okozta stressznek, mint a személyes ügyeknek vagy a hivatali packázásoknak.

Azokban az években mindenki kedvére nyüzsgött, izgatott, szervezkedett, – talán mert a bukott rendszer legsúlyosabb vádjai az *izgatás és szervezkedés* valának. A kevésbé

1 tudomány és társadalom

merészebbje is vállalkozott. Bt-t, kft-t, gazdasági társulást alapított, később egyesületet, alapítványt, szövetséget, pártot. Még az intézeti osztály keretei között is a neofiták buzgóságával kapott lábra a merkantilizmus és az individualista szemlélet. A hölgyek és urak mint gyakorló polgárok, úgy gondolták, hogy eljött a szabad vállalkozások ideje a kultúrában is, le kell szakadni a gyámkodó állam köldökzsinórjáról, össze kell kötni az értéket az ön- és közérdekkel. Tető alá is hoztak néhány kft-t, egyesületet és alapítványt, a hozzájuk tartozó tagokkal, kuratóriumokkal és szponzorokkal. A közösségfejlesztés körül való bábáskodás során pl. civil csapattagnak számított építész, vendéglátós, bankár, műfordító és orvostörténész. Nevezzük is meg az akkori – változásokban bizakodó – hétköznapi polgárokat a fenti foglalkozások sorrendjében. Makovecz Imre, Boross Péter, Princz Gábor, Göncz Árpád, Antall József. Ismerős nevek, nemde? Ma már. Akkor még egymást sem ismerte mindegyikük. Nos, ilyen csapatösszeállítások sem garantálták a sikert a szakmai válogatott számára, amelyben Beke mellett Varga Tamás, Vercseg Ilona, Péterfi Feri, Balipap, Vattay Dini, Hallgató Éva, Piránszki Irén, Magyar Rozi, Markolt Bandi, Pósfay, Kovács Flóri, jómagam és még néhányan⁹ kaptak szerepet mint a *Közösségszolgálat Alapítvány* – egy új, diadalmasan felnöveked(het)ő szakmaiság – életre hívói. Vajon miért? Beke szerint az *ellenérdekeltség* miatt. „Nem voltunk senki kutyájának kölykei és nem voltak keresztapánk sem. (...) S mikor mi még a település- és közösségfejlesztés különleges és egyedi feladatának mafla elhivatottjaiként alapítványunkat alakítottuk, már vállalkozások tucatjai kaszáltak hatalmas pénzeket ugyanezen tevékenységgel csendben és maguknak.”¹⁰

Hogyhogya nem voltunk senki kutyájának kölykei, ilyen háttér országgal? Csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy a már belügyminiszterre avanzsált Boross Péter „szíves ajánlására” finanszírozta Princz Gábor az alapítványt néhány évig. Pontosabban Horn Gyula színre lépéséig, mivel akkor hirtelen megváltozott az értékrendje. De mielőtt a keresztapát is látni véljük az elmosódó háttérben, hadd említsek egyetlen esetet, amely rávilágít a (korabeli) jobboldali lobbisták úri mentalitásának diszkrét bájára. Andrásfalvy miniszter úr szólott így: „mivel ti a barátaim vagytok, nektek nem adhatok pénzt.” (sic!) Végül is ma már teljesen mindegy, hogy a korszak legígéretesebb közművelődési vállalkozása, miután kiépítette országos hálózatát, miért nem vált a szakma fősodratú tényezőjévé. Hogy az alapítvány miért robbant szét? A menedzsment amatőrizmusától a rezidensek harcképtelenségén át az időket megelőző újdonságig sok minden szerepet játszott a tagadhatatlan kudarctörténet beteljesedésében. Az már csak utólag látszik, hogy az alapítvány romjaiból született mégiscsak *egy szakma, a közösségfejlesztőké, a településfejlesztőké, az angolszász community development hazai megfelelőjeként.*

De térjünk vissza kissé a *közösségfejlesztés* hazai honosításához és Beke szakmai irányváltásához, hiszen a hetvenes, nyolcvanas években mégiscsak a *művelődési otthonok szakmai megújítása* állt figyelmének és törekvéseinek középpontjában. Ezt a fonalat ugyan soha nem ejtette el egészen, hiszen még a 2005-ben megjelent szöveggyűjteményének is a *Mindannyiunk művelődési otthona* címet adta, bár ezek többnyire régebbi írásait tartalmazzák, ám a bekerült újabb dolgozataiban már finoman ötvözi az *intézményi és a térségi* nézőpontokat.¹¹ Kétségtelen tény azonban, hogy legkésőbb a nyolcvanas évekre már erősen ambivalens viszonyban állt a művelődési otthonnal mint a honi közművelődés alapintézményével. Ennek oka egyrészt a szakma nem jelentéktelen részének közegellenállásában, nehézkedési nyomatékában keresendő, másrészt a feltáruló

„új horizontok” módosították érdeklődési körét. Ahogy maga írja szakmai önéletrajzában: „a 80-as évek közepén kezeinkhez került community organisation-ként megnevezett, jobbra angolszász irodalomnak hatására fordult el szakmai pályám (és kollégáim, és a gyakorlatban dolgozó társaink pályája is) a szűken értelmezett intézményi népműveléstől az egész település lehetőségeinek bővítését, az ott élő polgárok társadalmi-közösségi képességfejlesztését, egyesületekben való együttműködést jelentő közösségfejlesztésig.”¹² A közösségfejlesztés – community development – eredeti értelmezésében valóban egyaránt fontos a település *fizikai állapotának* és a *polgárok* készségeinek, szellemi képességeinek *fejlesztése*, együttműködésük megteremtése. Olyan eljárásokra, szelíd technikákra gondoltak tehát, amelyek segítségével a települések komfortjának fejlesztését nem idegen minták alapján képzelik el, hanem *a helybeliek akaratának megfogalmaztatásával és érvényesítésével* gondolják vezérelhetőnek.

Ezt a honosítandó koncepciót tette magáévá az intézeti csapat és mindazok a gyakorló szakmabeliek, akik vállalták az együttműködést Bekéékkel és egymással. Talán annyit engedjünk meg, hogy a *közművelődési szektorban* elindított valamennyi progresszív kísérletet (művelődési házak megújítása, faluházak építése, közösségi rádiók, térségi revitalizáció, gyermek- és ifjúsági önkormányzatok, szabadművelődési tanácsok, népfőiskolai mozgalom, szakmai képzések stb.) neveztük el összefoglalóan *közösségi művelődésnek*, s ezen belül öltött karakterisztikusan új formát a *település- és közösségfejlesztés*. Ennek az innovációnak lett rövidéletű mostohagyereke a fentebb említett alapítvány, de sikeresen felnőtt és megizmosodott a Kunbábonyban létrehozott *Civil Kollégium*. Ez egy tanyasi iskolából átalakított képzési központ, amely mára országosan ismert és elismert intézménye a szakmának. Vezetője (megálmodója, létrehozója és fenntartója) Vercseg Ilona, aki Varga Tamással, élete és munkája legfőbb társával alapította az intézményt. *A szakmai képzések* a civil társadalom segítésére (mint pl. szövetkezetfejlesztés, térségfejlesztés, közösségfejlesztés) itt azóta is folyamatosak, de valamilyen formában mára a legtöbb *felsőfokú intézmény* felnőttképzési, andragógiai, humán erőforrás fejlesztési tanszékén teret kapott a település- és közösségfejlesztés, amelynek oktatásában a régebbi és újabb csapattagok egyaránt részt vesznek.

Az utolsó évek

Beke Pál tehát az ezredfordulóra kialakította jelentősen megújított szakmai hitvallását és gyakorlatát, reguláris és szabadcsapatokat toborzott és vezetett, barátságokat, szövetségeket kötött és oldott. Tette mindezt szuverén módon, a Magyar Művelődési Intézet hátszínével, amíg erre módja volt barátságos nyugdíjaztatásáig – ami véletlenül ismét a szociálliberális kormány regnálása idején történt. Azután pedig folytatta ugyanazt, ugyanolyan intenzitással, az intézet nélkül. Aki egyébként közelről ismerte, tudta róla, hogy a munka és feladat 90%-át maga szabta ki magának osztályvezetőként, igazgatóként, főmunkatársként és helyettes igazgatóként. Valahogy mindig Bekepalit tudott maradni. Azt hiszem ez volt vonzerejének (s nyilván az ellene táplált ellenszenvnek is) legfőbb titka. Korábban soha nem vállalt direkt politikai szerepet. Vitányi természetesen lekáderezte, mielőtt bevitte az intézetbe, de nem talált semmi kompromittálót. Ő maga sosem törekedett politikai szolgálatra, de a Párt sem nagyon kereste a hozzá hasonló öntörvényű, kiszámíthatatlan fickók szövetségét. Mindössze azt jelentette róla az egyik megbízott fürkész, hogy tehetséges ugyan, de karrierista. Vitányi ezt nem tekintette kizáró oknak,

hiszen maga is meglehetősen erős önérvényesítő hajlamokkal rendelkezett. Viszonyuk kezdetben konstruktív volt, így Beke szabad kezet kapott a csapatépítésben és szakmai feladatok számbavételében. Később is csak attól vált kapcsolatuk hűvösebbé, hogy Beke és néhány renitensebb társa hanyagolta a Vitányi-óvodában való rendszeres megjelenést. Ez a heti egyszeri szertartás abból állt, hogy a főnök mint mester kommentárokkal súlyosbított hosszú felolvasásokat tartott legújabb műveiből a maga köré gyűjtött, kollégáiból verbuvált, lelkes hallgatóságnak. A szebb keblű hölgyek, amint mondják, ájulásig koncentráltak a nem létező marxista értékelmélet dialektikus aspektusaira, miközben a fiúk csendesen leléptek.

A rendszerváltozás éveiben persze mindenki színt vallott valahol, valamikor, de kezdetekben még mindnyájan egy táborba tartozónak éreztük magunkat, mármint akik nem voltunk munkásörök. Bekét (és közeli munkatársait) korábbi szakmai kapcsolatai Halász Péterhez, Makoveczhez, Andrásfalvyhoz, Boross Péterhez kötötték, így természetesen került az MDF közelébe, de sosem lépett be valamely pártba. A későbbiek során – nagyjából az első választásokat követően – kezdtek megjelenni a törésvonalak a korábbi szövetségesek között, de a szakítópróbára csak a kilencvenes évek csalódásai, megcsalattatásai és elszalasztott lehetőségei nyomán került sor.

Orbán Viktor 2005 márciusában kérte fel Bekét a középső és külső Józsefvárosban a Fidesz–KDNP választókerületi elnökének, valamint a pártszövetség leendő képviselőjelöltjének. Itt a választásig hátralévő bő esztendő arra használta fel, hogy a kerületben lévő Polgárok Házában rangos tudományos, művészeti, politikai és szórakoztató rendezvények sokaságával kínálta meg a kerület ugyancsak vegyes összetételű lakosságát. Ennek ellenére alulmaradt a választáson a szocialista jelölttel szemben, bár nem nagy hátránnyal. A Fidesz részéről a bizalom azért továbbra is megnyilvánult irányában, hiszen polgármesternek szerették volna jelölni az őszi helyhatósági választásokon. Ő azonban ezt már – kellő önmérsékletet tanúsítva – nem vállalta el, de külső szakértőként tagja lett az oktatási-kulturális bizottságnak. Minden bizonnyal többet nyert azonban azzal a *stratégiai főmunkatársi* megbízással, amelyet a kerület Orczy-kerti intézményénél kapott, kötetlen munkaidővel és optimális infrastrukturális háttérrel. E főhadiszállásról ki-kicsapva aztán ismét azt tette, amit mindig is cselekedett. A *közösségi művelődés* ügyét szolgálta a határokon innen s túl.

Utolsó éveinek sűrű eseményei közül három nagy formátumú munkáját követtem közelről. Az első az a *komplex közművelődési koncepció*, amely először az 2006-os választások előtt körvonalazódott benne, mivel erre kapacitálták egy kedvező politikai konstelláció reményében. Ez akkor ugyan nem következett be, de a megrendelés továbbra is fennállt, olyannyira, hogy egy egész csapatot sikerült összetoborozni az ajánlások részletes és megvalósítható kifejtésére. Így magam is részt vehettem abban a halála előtt néhány héttel befejezett kötet összeállításában, amely *A közösségi művelődés intézményrendszerének megújítása* címet kapta. A könyv megjelenése előkészületben van, így csak a politikai akaraton múlik, mi valósulhat meg belőle a közeljövő Magyarországon.¹³

A másik vonulat ahhoz a fáradságos *országjáró misszióhoz* tartozik, amelynek keretében a közösségi művelődés jó példáit mutatta be egy lelkes csapat több tucat településen. Beke válogatta össze azokat a munkatársakat, akik valamilyen jeles innovációt küzdöttek végig a saját pátriájukon, s azokat e megyejárások alkalmával bemutatták a szélesebb – polgármesterekből, képviselőkből, kollégákból és helyi polgárokból álló – nyilvános-

ság előtt. Ezek elsősorban civil egyesületek által létrehozott és működtetett intézmények, szervezetek, közösségi kezdeményezések jó példáit tartalmazták. Voltak közöttük faluszövetségek, társadalmi munkában felépített ifjúsági házak, szociális szövetkezetek, az önellátó település működtetésére vonatkozó modellek és népfőiskolai koncepciók. A változó összetételű csapat bemutatóin rendszeresen jelen volt Lezsák Sándor, mindkét minőségében. Egyfelől mint profi közösségfejlesztő, azaz a Lakiteleki Népfőiskola megálmodója és mozgásban tartója, másrészt mint az Országgyűlés alelnöke, aki részvételével és előadásaival adott tekintélyt és nyomatékot a vidéki rendezvényeknek. E munka záróaktusa volt a Parlament egykori Felsőházában megrendezett Hungarikum Ünnepe, amelynek keretében bemutatkozási lehetőséget kapott néhány civil szervezet és civilek által működtetett művelődési intézmény, a fentiek közül. (Mint pl. a népfőiskolai mozgalom, benne a sárospataki hagyományok, amelyet magam ismertettem.)

Összegzés

Mondhatnám objektív összegzésként, de ha nem illene szakmai közvéleményként prezentálnom, hát vállalom szubjektív ítéletként is. Véleményem szerint három nagy szakmai innováció született az utóbbi fél évszázad hazai közművelődési gyakorlatában: a *közösségi művelődés megújítása*, a *település- és közösségfejlesztés honosítása* és a *népfőiskolai mozgalom feltámasztása*.¹⁴ Beke Pálnak megadatott, hogy mindháromnak cselekvő részese legyen. Bátor kísérletezőként, nyitott szemű (és szívű) világgjáróként, jeles szakíróként és szuggesztív, csapatvezető személyiségként. Kevesen mondhatják el magukról, hogy megtették, amit a haza megkívánt. Beke Pali immár büntetlenül pöfékelhet odaát, akár bárányfelhőnyi cigarettafüstöt, miközben meghordozza szelíd tekintetét az összetartó meg szétszélődő magyar közösségek örök vonulásán.¹⁵

Jegyzetek

¹ Beke Pál (1943–2009) népművelő, közösségfejlesztő, lapunk rendszeres szerzője volt. „Határok nélkül (általában és konkrétan a határ menti együttműködésről)” című írása a Zempléni Múzsza 2001. évi I. évfolyam 1. számának első tanulmánya volt, s hangvételében meghatározta a lap arculatát. Az 2005/1. számban „Kistáj, kistérség, közösségi művelődés”, a 2007/1. számban „A közösségfejlesztés sárospataki lehetőségei”, a 2008/4. számban pedig „A művelődési otthon és szomszédságai” címmel jelent meg írása. Szerkesztőségünk Balácsi Károly emlékcikkével búcsúzik a jeles közművelődési szakembertől.

² A szabadművelődést tűzte zászlajára az ifjúsági és művelődési házakat működtető civil szervezetek első magyarországi konventje, amelyet Beke kezdeményezésére rendeztünk meg 2007-ben Budapesten, a Magyar Kultúra Alapítvány budai székházában. Ennek folyományaként szerkesztettünk honlapot www.szabadmuelodes.hu címmel a szakmai innovációk számára. Időközben megrendeztük a második konventet is 2009 márciusában a Lakiteleki Népfőiskolán. – Az E. Kovács Kálmánról írottakhoz hozzá kell tenni, hogy működése a pataki tanítóképzőben csak a korrekt, az igazságszerető és komoly felkészültségű tanár minősítéssel írható le, aki különös elhivatottsággal rendelkezett a tehetségnevelés területén is.

³ Beke Pál: Közselharc sok tételben = Élet és Irodalom, 1975. április 19., 9-10. o.

⁴ Beke Pál 60 éves. Szakmai és baráti köszöntők, Budapest, 2003. november 13. Balázsi Károly: Zsazsanéni, Bekepalai és a Szovjetunió, 77-81. o.

⁵ A Népművelési Intézet szellemi jogelődje, az 1946–48-ban működött Magyar Népi Művelődési Intézet igazgatója Harsányi István, egykori sárospataki tanár volt. Vitányi Iván szintén Patakon érettségizett.

⁶ In: Részletes önéletrajz, www.bekepal.hu.

⁷ Történetesen magam is ekkor kerültem át egy művelődési központból egy főiskola (Sárospatak) közművelődési tanszékének élére. Akkor még rendes átjárás volt a közoktatás, közművelődés, szakoktatás, felsőoktatás mára egymástól elidegenedett szektorai között.

⁸ Makovecz Imrével való megismerkedésük éppen a sárospataki Művelődés Háza tervezéséhez kapcsolódott. Az építész kérte az osztály véleményét a funkcionális terek kialakításához. Az eredeti elképzelés szerint pl. valamennyi ajtónak nyitva kellene lenni, így a játszótér felé esőknek is, amely teraszokon ma hajléktalanok végzik kisdolgukat.

⁹ A belső és külső munkatársak teljes felsorolása Beke Pál: Méltóságkereső című művében található (Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet, Editio Plurilingua. Shark Print Kiadó, Kaposvár – VEL, Budapest, 2001).

¹⁰ Beke Pál: Méltóságkereső, i. m. 123. o.

¹¹ Beke Pál: Mindannyiunk művelődési otthona. Közösségi művelődési szöveggyűjtemény, Kráter Kiadó, Pomáz, 2005.

¹² In: Részletes önéletrajz, www.bekepal.hu.

¹³ Csak, hogy fogalmunk legyen róla, mire terjed ki látóköre, íme, a mű tartalomjegyzéke:

1. Bevezetés/értelmezés
2. A közösségi művelődés kívánatos szervezete
 - 2.1 Az intézményhiányos területek esetében
 - 2.2 Tennivalók a meglévő művelődési otthonokkal
 - 2.3 A közösségi művelődés intézményeinek szakmai háttérháza
 - 2.3.1 Országos intézményszövetségek
 - 2.3.2 Országos Szakmai Egyeztető Fórum
 - 2.3.3 A közösségi művelődés szakágazatainak szervezetei
 - 2.3.4 Országos Szakágazati Egyeztető Fórum
 - 2.3.5 Országos szakmafejlesztő központ
 - 2.4 Az állami finanszírozás új alapjai
3. A megyék közösségi művelődési feladatellátása
4. Felnőttképzési bázisok
5. Tennivalók a struktúra átalakítását megelőzően

¹⁴ Ez a történet külön fejezetet érdemelne. Most csak annyit említünk, hogy európai mércével mérve is sikeres intézmény máig, sajnos, csak Lakiteleken született. A különféle népfőiskolai ernyőszervezetek a pályázatkiszerező brigádtevékenységükön kívül, inkább csak az elmulasztott lehetőségek fossziliái ma már. E kudarc persze nem vonatkozik a lokális népfőiskolai kezdeményezések vitathatatlan eredményeire (pl. a Sárospataki Népfőiskolára a 80-as, 90-es években). Szerencsére nincs kimondva még az utolsó szó népfőiskola ügyben. Talán most jön a harmadik nekifutás.

¹⁵ A hatvanas évek közepétől haláláig tartó három és fél évtizedes szakírói tevékenysége, nyilvános szereplése, természetesen még feldolgozatlan. Az önálló kötetek, szerkesztések, szöveggyűjtemények és társszerzőkkel készített könyvek mellett mintegy másfélszáz tételre tehető a szakmai folyóiratokban, heti- és napilapokban, egyéb sajtófelületen közölt dolgozata, munkaanyaga, reflexiója konkrét szakmai ügyekben. Ezek jó része megtalálható saját honlapján (www.bekepal.hu) „szakmai publikációim” címszó alatt, s az eddigi legteljesebb összeállításban, a *Mindannyiunk művelődési otthona* című, már említett szöveggyűjteményben. Az itt felsorolt rövid (de nem szerény) válogatás elsősorban a szakma, illetve a szerző iránt érdeklődő szélesebb (ahogy mondani szokták: laikus) közvélemény tájékozódását van hivatva segíteni. A teljes bibliográfia csak egy kritikai életmű-kiadás keretében készülhet el.

- *Művelődési otthoni tevékenység – művelődési otthoni hálózat*, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1981. Népművelési Intézet, 202 o.
- „Nyitott ház” kísérlet: újabb munkatervek: 1981, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1981. Népművelési Intézet, 57 o.
- *Tanulmányok a városi alapellátás problémájáról I–II.*, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1981, Népművelési Intézet, 128 o.
- *A kulturális ágazat és a művelődési otthonok fejlesztésének prognózisa*, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1982. Népművelési Intézet, 144 o.
- Beke Pál: *Szabad művelődést!* = Magyar Közigazgatás, 1990/6. szám, 738–742. o.
- Beke Pál: *Tűnődés a szabadművelődés állapotáról* = Kultúra és Közösség, 1991/4. szám, 29–34 o.
- Beke Pál: *Határok nélkül* = Zempléni Múzsza 2001/1. szám, 5–31. o. és Szín, 2001. szeptember, 12–25. o.
- Beke Pál: *Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet*, Kaposvár – Budapest, 2001. Editio Plurilingua. Shark Print Kiadó – VEL, 416 o. (francia nyelven is: *A la recherche de la dignité, curriculum vitae et histoire du métier*)
- Beke Pál – Balipap Ferenc: *A Magyar Művelődési Intézet stratégiai terve* = Szín, 2002. november, 19–31. o.
- Beke Pál: *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Tanulmánygyűjtemény*, szerk.: Beke Pál és Deme Tamás, Budapest, 2003. Széphalom Könyvműhely, 399 o.
- Beke Pál 60 éves. *Emlékkönyv*, szerk.: Balipap Ferenc, Budapest, 2003. magánkiadás, 201 o.
- *Közösségi művelődés a kistérségekben, projektgyűjtemény*, szerk.: Beke Pál. Budapest, 2005. Magyar Művelődési Intézet, 98 o.
- Beke Pál: *Kistáj, kistérség, közösségi művelődés* = Zempléni Múzsza, 2005/1. szám, 5–17 o.
- Beke Pál: *Mindannyiunk művelődési otthona. Közösségi művelődési szöveggyűjtemény*, Pomáz, 2005. Kráter Kiadó, 288 o.
- Beke Pál: *A közösségi művelődés intézményrendszerének megújítása*, 2009. kézirat, megjelenés alatt

T. Kiss Tamás

A társadalmi valóság vonzásában

Magyarországon a 19. század végétől, különösen a 20. század harmincas éveiben, majd jóval később az 1960-as évektől az 1980-as évtized végéig a történelmi és társadalmi tudat alakításában fontos és meghatározó szerepet játszottak a fiatalok, elsősorban az egyetemisták által szervezett, különféle elnevezésű valóságfeltáró táborok. A különböző történelmi és társadalmi viszonyok közötti, többnyire falukutató közösségi tevékenységek céljai, tartalmi és terepei, továbbá kutatási módszerei ugyan eltértek egymástól, néhány alapvető kérdésben mégis megegyeztek.

Első helyre kívánkozik a fiatalok mindenkori társadalomalakító és jobbító törekvései gyakorlati programokban is testet öltő cselekvéseinek megemlítése, amelyek a brechti művekben így hangzanak: vizsgáljátok, szükségszerű-e a megszokott! Szabó Zoltán az 1930-as évek közepén pontosan fogalmazott: „Nem szükséges sok szót vesztegetni arra, milyen haszon lenne a jövő Magyarország és egyben a jövő fiatalság számára, ha a fiatalság megismerné az országot, és egyben képessé lenne arra, hogy ezzel az ismeretével mintegy reprezentálja az egész jövő Magyarországot. Ha az ifjúságnak most útjára induló része azzal kezdi, hogy megteremti egy becsületes, az ország részletes ismeretén alapuló napi politika fölötti politika lehetőségét, ezzel sokkal többet tesz, mint ha napi politikai kapcsolódással követel magának kétes értékű eredményeket. Le kell vonnunk a konzekvenciáit annak, hogy a mai társadalom állapotában nem tud a fiataloknak őket megillető helyet, tehát ezt a helyet a fiatalok kell, hogy megteremtsék és megkeressék az országban, amely „ápol s eltakar”. Ebben a térkeresésben, ebben a tájékozódásban végtelen előnyöket hozhat a magyar társadalom megismerésének a munkája, az a munka, amelyben nemcsak az eredménye eredmény, hanem amelyben eredménye már maga a munka.”¹

A másik említésre méltó közös vonást a hazai felsőoktatás szolgáltatta. Egyrészt a „tanulói-lét” és a „felöltt-lét” lényegileg különbözött egymástól: az előbbi – lehetőleg elszigetelve a makroszociális viszonyoktól, ún. „pedagógiai provinciákban” – szükségképp életidegen, művi világot jelentett, amelybe csak rejteketakon jutottak be a valóság mélyebben fekvő problémái és megosztó adottságai. Az iskolapadból „az életbe való lépés” gyakran járt együtt frusztráló élményekkel, csalódásokkal. Az egyetemek és a főiskolák nem elég gyorsan követték (vagy nem is állt szándékukban) a társadalomtudományok friss eredményeinek tananyagba építését, s ha át is vették azokat, lezárt, merev, gya-korta átírt tananyagként kezelték. A legfelkészültebb hallgatók is tanácstalanul álltak a hétköznapi élet vaskos jelenségei előtt. Horváth Dezső *Tábordicsérő* című írása (1980) is még azzal kezdődik: „Minden iskola az életre akar tanítani, de sokszor eszébe jut, a megtapintható, a kitapasztalható valóság is képes életre tanítani. Ha teheti, felkerekedik

ilyenkor diákjaival, hogy fölfedezze az életet, kikérdezze ágas-bogas dolgairól, és feleletet vigye vissza a padok közé. Sokan vallják, életre szóló tanulságokkal szolgál az életközelség.”² Másrészt ezek a táborok valamiféle sajátos „elitképzési szinterek” is voltak. A falukutatások az egyetemisták és főiskolások nagy része számára olyan meghatározó alapélményeket és motivációkat jelentettek, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak az új társadalomkutató–társadalomformáló értelmiség kialakulásához is. A táborokban résztvevők között – a fennmaradt névsorokat böngészve – nagy számban lehet találkozni azok neveivel, akik a művészeti élet, a tudományos kutatás, egyetemi és főiskolai oktatás vagy a társadalom vezető értelmiségeiként, a politikai élet meghatározó személyiségeiként, mint volt hallgatók vagy vállalt tanítványok vesznek részt a magyar társadalom életének alakításában.

A következő jellegzetesség a közösségekhez való viszonyban fedezhető fel. A két világháború közötti időszakban már jelentkezett a hagyományos közösségek felbomlása. Az 1970-es években a magyar társadalom valódi közösségek hiányában szenvedett. Hankiss Elemér 1979-ben publikált tanulmánya pontosan diagnosztizálta a jelenséget és annak okait.³ A fiatalok keresték és akarták a közösségi létet. A falukutató táborok az egyetemisták, főiskolások iskolán kívüli formációinak részint olyan önkéntességre épülő individuumokból szerveződött különféle közösség típusaivá váltak, amelyek a rendszerezett valóság szemlélet és az ennek megfelelő szakszerű eljárásokra épülő összefüggéseket kereső önművelő aktív empiriára épültek. Részint a tanulás–ismeretsajátítás informális és non-formális tanulási–oktatási (felnőttképzési) szervezeti keretei voltak, amelyek nemcsak hiányoztak a hazai felsőoktatásból, de a felsőoktatás sem akart ezekről a lehetőségekről tudomást venni.

Mindebből az is következett, hogy a táborozások értékeit sokan a produktumokban, a tudományos publikációkban látták–mérték. A mérce – kimondottan vagy kimondatlanul – a fiatalok két világháború között felállított teljesítménye volt. El kell fogadni, hogy az 1970-es és az 1980-as években folytatott falukutatások eredményeként csekély számú publikáció, sőt, vitatott módszerességgel feltárt és megírt, terjedelmesebb munka jelent meg. A meglévő vizsgálati módszerek korrekt alkalmazásával és integrálásával csupán néhány tudományosan számításba vehető, dokumentum értékű mű, doktori disszertáció született.⁴ Azonban aligha tekinthető mellékes eredménynek a táborozások alkalmával szerzett számos együttes élmény, amely felérhet akár a legjobban megírt tanulmányok hasznosságával is. A hétköznapi élet nyelvén az „élmény” körülbelül ugyanazt jelenti, mint a „benyomás”. Az a helyzet lényeges, amely hat a szubjektumra. A személy az élmény létrejöttében legfeljebb csak a helyzetből adódó részfelelőssége révén játszik szerepet, amennyiben kapcsolatokat létesít, vásárol, utazik. Persze kérdez is. Miért élem meg ugyanazt a helyet másként, ha később látogatom meg újra?! Miként lehetett az ember oly vak, hogy éppen ezzel a partnerrel jött össze?! Az egykori személy miért jelenik meg később annyira más fényben?! Kiderült, hogy az élményeket a szubjektum nem észleli, hanem csinálja. Ami kívülről jön, az nem szükségszerűen papíralapú feldolgozás révén válik élménnyé.

Szükséges megemlíteni még egy, további jellemzőt is, amelyet, akár tradicionálisnak, mi több kulturális örökségnek lehet tekinteni. Magyarországon a kiegyezést követően növekvő figyelem övezte a falvak életének alakulását. A 20. században a falu már egyenesen az érdeklődés középpontjába került. A falvak gazdasági, társadalmi és politikai valóságát

kutatók között különösen szép számmal akadtak egyetemisták és főiskolások. A fiatalok oly annyira részt vettek a vidéki viszonyok feltárásában, hogy a kortársak és a későbbi évtizedek kutatói egyetértettek abban, hogy a falukutatás alapvetően a fiatalság ügye volt, és az is maradt az egész 20. században.⁵

A két világháború közötti korszak hazai falukutatásait a szélesebb közvélemény, és az oktatási rendszer is, általában a népi írók mozgalmához köti. A népi írók szerepe meghatározó, de jelen voltak másféle irányzatok is. Egyet lehet érteni Glatz Ferenc álláspontjával, amikor azt mondja, hogy már a kezdetekben sem speciálisan magyar dologgal álltunk szemben. A falukutatás nagyon is európai jelenségnek tekinthető.⁶ Skandináviában Elier Sund 1850 és 1890 között folytatott falukutatást. Könyveit a Norvég Tudományos Akadémia jelentette meg. A cári Oroszországban a 19. század végén óriási mennyiségű adatot gyűjtöttek össze a falusi viszonyokról, amelyeket nagyrészt parasztbarát, „narodn[y]jik” meg „szociálforradalmár” szemléletű fiatalok dolgoztak fel. Pityirim A. Szorokin az agrár- és parasztság-szociológia fontos kézikönyvét készítette el – hozzá kell tenni, hogy Amerikában.⁷ A koholt vádak alapján kivégzett Alekszander V. Csajanov 1920-as évek elején az orosz társadalom működése kapcsán azt a jelenséget írta le, hogy a paraszti háztartások által művelésbe vont földterület nagysága a család szükségletei és munkaerő kínálata szerint folytonosan változik. Lengyelországban az 1920-as évektől nagyszabású, egyetemi tanszékekkel, intézményekkel, kutató apparátussal dolgozó parasztság-vizsgálat folyt.⁸ Florian Znaniecki a William I. Thomas amerikai szociológussal együtt írt, *A lengyel paraszt Európában és Amerikában* című, 1918 és 1921 között öt kötetben kiadott, túlnyomóan dokumentum jellegű műve a Lengyelországban élő paraszti és az új világba kivándorolt lengyel származású parasztok elsődleges (család és közösség) csoportjainak szerveződésével, fölbomlásával, újraszerveződésével foglalkozik. A munkások társadalmi helyzetét és értékrendjeit tekinti át elemző módon.⁹ A román falukutatás a 19. század közepén kezdődik és kiemelkedő képviselője Ion Ionescu de la Brad. Kutatásainak tárgya a mezőgazdaság és a falu népesség helyzete. A 20. század első negyedében A.V. Gidei által kidolgozott kutatási program alapján számos monográfia született.¹⁰ A szisztematikus szociológia és a monografikus kutatások jeles képviselője Dimitrie Gusti az 1920-as években Romániában megszervezte Kelet-Európa legmódszeresebben működő agrárszociológiai kutatóintézetét. Kovács Imre így írt erről: „A bukaresti egyetem tanára, Gusti professzor szociológiai, etikai, politikai szemináriumának tagjaival rendszeres kiszállásokat végez a román falvakba. A szeminárium tagjai Románia minden részéből, főleg faluról származó egyetemi hallgatók és diplomások, akik távol állnak a szélsőséges ifjúsági szervezetektől. Céljük a szociológia elméleti tanításait a gyakorlat megvilágításában látni, és a román falut mint a román társadalom legjelentősebb szociális egységét megismerni. (...) Kezdetből fogva azon voltak, hogy minden tudomány (földrajz, történelem, közgazdaságtan, szociológia stb.) művelője képviselve legyen közöttük, hogy különböző csoportokat létesíthessenek, amelyek mindegyikének más és más a feladata. (...) Amikor egyes csoportok az adatgyűjtéssel elkészülnek, kezdődik annak tudományos feldolgozása: ezt azután román és francia nyelven adják ki. Munkálkodásuk eredményes voltát a Román Szociális Intézet folyóiratának 1000 oldalas különszámában és a két kötetben kiadott írásaik, továbbá a nemzetközi szociológiai kongresszusokon való szereplésük bizonyítják, ahol a pálmát legtöbbször ők viszik el.”¹¹

A társadalom mibenléte Európa-szerte a 18–19. század fordulóján került előtérbe, akkortól kezdtek szisztematikusán kutatni a társadalmat összetartó és mozgató erőket. Amikor

Magyarországon is megindult a nagy átalakulás (1867), akkor nálunk is egyre nagyobb érdeklődés irányul a (tömeges) társadalmi jelenségekre. A magyar társadalomkutatást azonban sokáig inkább az epizódyszerűség, mint igazi, szerves fejlődés, egymásra épülő folyamatosság jellemezte, bár a tapasztalati társadalom leírás komoly eredményekre tekintett vissza. Magyarországon a korabeli viszonyokat figyelembe véve kiváló statisztikai rendszer épült ki és működött, amely az állami igényeknek tett eleget.¹² A legértékesebb anyagokat is a társadalomstatisztikusok hagyták az utókorra, még akkor is, ha csupán a társadalmi jelenségek mennyiségi adatait gyűjtötték össze. Különösen értékes adatokkal rendelkezett a történelmi Magyarország kulturális állapotáról például gróf Klebelsberg Kunó által mintegy tíz éven át vezetett Julián Egyesület.¹³

A magyar falukutatás vajúdvá született meg, fokozatosan alakult ki és ellentmondásosan formálódott. A lassan kibontakozó társadalomkutatáson belül önálló ágazatként–mozgalmaként csak az 1930-as évtizedben jelentkezett. A falukutató szakirodalom több szakaszát és műhelyét jelzi ugyan, de a kutatások, vizsgálódások tárgya: a falu, valamint a történelmi helyzetnek egy lényeges jellemzője: a válságos helyzet, egységbe fonta őket, függetlenül a szépírói, néprajzi, szociográfiai, zenei, társadalomkutatói megközelítés formáitól. A két világháború között is fennmaradt a nagybirtokrendszer és vele a munkaszervezetben, a hagyományokban, életvitelben, szokásokban, szemléletben a feudális maradványok egész sora. A falukutatások célkitűzései egyfelől a falu, a vidék hagyományos, de még feltáratlan művészeti, szokásbeli és egyéb hagyományos értékeinek kutatására, másfelől azonban kirívó társadalmi elmaradottságuk megismertetésére és megváltoztatására irányultak.

A trianoni ország-csonkítást követően jelentős nagyvárosok kerültek el Magyarországtól. Az erősödő Budapest-központúság még kirívóbbá tette a vidék, és benne a falvak elmaradottságát. „Az utódállamok parasztsága jórészt kispolgári parasztság, de az Alföldé és a Dunántúlé cselédek és földmunkások milliós tömege. Egy egész ismeretlen „nemzet alatti” világ. Volt mit megismerni és felfedezni” – írta Veres Péter 1936-ban.¹⁴ Fodor Ferenc szerint „az ipari-technikai forradalom szülte, a középosztály ifjúsága ösztönösen megérezte, hogy a nemzedék legelső teendője kell, hogy legyen a gyógyulás útján egy komoly diagnózis felállítása a társadalom azon rétegeiről, amelyekbe az egész beteges felépítésű mai társadalom gyökereit mélyeszti le, a falu népéről.”¹⁵

A modern (városi) középosztály művelt és iskolázott rétege kezdetben érdeklődő, majd szisztematikus vizsgálójává válik a társadalmi mozgásoknak, kutatja az elveszett életformákat, a nemzeti emlékezetet.¹⁶ A kutatók figyelmét elsősorban a falvak szociális helyzete köti le, amely összhangban van a 19. és a 20. század fordulóján, európai szinten jelentkező problémákkal. Mi több, egybeesik a két világháború közti valamennyi magyar kormányzati törekvéssel is, amely mérsékelni igyekszik a falvakban uralkodó életmódbeli és kulturális problémákat, de azt sem támogatja, hogy folytatást nyerjen a polgári radikálisok szociológiát művelőinek 1918–1919 előtti és alatti szemlélete. Állami feladatként fogalmazódott meg a falvak és a tanyavilág kirívóan elmaradott helyzetének megváltoztatása, felemelése. Ilyen kormányzati törekvés volt az 1920-as években a falvak fejlesztését szolgálni hivatott gróf Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett kultúrpolitika népiskola építési, népkönyvtár létesítési, majd Alföld-kutatási programja.¹⁷ A klebelsbergi törekvések nem járhattak gyors sikerrel. Azért sem, mert a tanyák nagyon sokfélék voltak. Az ott élők többségének pedig, akár állandóan ott laktak, akár csak időszakosan „tanyáztak”, a

munka volt az elsődleges, különösen a mezőgazdasági munkák idején, nem az iskola.¹⁸ A falukutatás számára a magyarországi társadalmi fejlődés anomáliái kezdetekben nemcsak azonos kiindulópontot jelentettek, hanem végső soron a konzekvenciákat is szinte eleve meghatározták. Az „összképet” legfeljebb az egyes táji adottságok és az agrárfejlődés sajátosságai módosították, színesítették.

A második világháború után – eltekintve a földosztást követő rövid időszaktól – termelőszövetkezetek, állami gazdaságok formájára átlényegülve továbbra is fennmaradt a „nagybirtokrendszer” és vele a munkaszervezetben, a hagyományokban, életvitelben, szokásokban, szemléletben a feudális maradványok számos eleme. A falukutatások célkitűzései azonban jelentősen módosultak. Az eredeti népi források feltárására és gyűjtésére irányuló tevékenységek megmaradtak, sőt az 1970-es évektől kibővültek a határainkon túl élő magyarok világára is. Az ifjúsági nemzedék hagyománykutatás céljából látogatott – valósággal zarándokolt – Erdélybe. A nosztalgia mellett e valóságos tömegmozgalom kiváltója volt az is, hogy Magyarországon a gyors iparosítás és a mezőgazdaság átszervezése valósággal eltörölte a hagyományos vidéki, falusi életformát. Székelyföld egyes tájain azonban megmaradtak azok a települések, amelyek megmutathatták, hogy valaha milyen lehetett a magyar falu. A fiatalok számára Erdély nemcsak a nemzeti kultúra „gyökereit”, az eredetét és a „tisztá forrást” jelentette, tanúi lehettek a zömében magyarok által lakott városokban, színmagyar kisebb településeken vagy a szórványban élők megmaradásért folytatott elkeseredett küzdelmének. Tapasztalhatták, hogy a nagy történelmi egyházak, mint kulturális végvárak-hídfőállások, mekkora szerepet töltenek be a magyarság identitás őrzésében és megerősítésében. A határokon történő átkelés megpróbáltatásai, a településeken élő magyarság életkörülményei csak fokozták a fiatalok elszántságát.

A kutatások a lényegesen megváltozott falusi világra koncentráltak. Márkus István szerint az új falukutatásnak azt a kérdést kell vizsgálnia, „hogyan reagál a parasztság a magyar demokráciára”, vagy másképpen fogalmazva a feladat „a nagy átalakulás megfigyelése és tudományos feldolgozása”.¹⁹ A feudális nagybirtokok megszűnése, a szocialista típusú nagyüzemi táblás termelés kialakítása, a falvak társadalmának alapvető átalakulása, lakosainak rétegződése, a nagyarányú mobilitás, a városiasodás gyökeresen átformálta a magyar falvakat. A kutatókat elsősorban az érdekelte, hogy a falvakban tapasztalható új viszonyok hogyan és miként következtek be, milyen természetű problémákra kell válaszokat adni, a váltások milyen természetű válságokkal járnak. A második világháború utáni, az 1960-as évektől újrainduló falukutatás számára is a magyarországi társadalmi fejlődés anomáliái kezdetekben nemcsak azonos kiindulópontot jelentettek, hanem végső soron a konzekvenciákat is szinte eleve meghatározták. Az „összképet” legfeljebb az egyes táji adottságok és az agrárfejlődés sajátosságai módosították, színesítették.

Az 1930-es években kibontakozó, a második világháborút követő „szocialista” évtizedekben is folytatott falukutatásokban – jóllehet azok egymástól gyökeresen másféle társadalmi, gazdasági és politikai körülmények között történtek és számtalan vonatkozásban eltértek egymástól – egyaránt kísértett az „összkép szindróma”, amelyet kétféle „szemlélet” válthatott ki. Az egyik álláspont abban mutatkozott meg, amikor a kutató az adott település mindenkori helyzetét és fejlődését a községből és annak közösségeiből próbálta levezetni. Mintha minden, ami a faluban történt vagy kialakult, a helyben élők anyagi és szellemi energiája, spontán küzdelme és jóra törekvése (esetleg eltévelyedése és hibája, kulturális öröksége) okozott volna. A másikat abban a kutatói „szemléletben” lehetett

érezkelni, amely az adott település minden lényeges jegyét, nehézségeit és változásait külső erők művének fogta fel. Mintha mindig, mindenütt, az ország minden falujában „lényegileg” ugyanaz ment volna végbe, és a helyi társadalomnak nem vagy alig lehetett volna szerepe a történekekben és a viszonyok formálásában.

A tudományosságra törekvő falukutatók között az igényes elemző munkák csak azok voltak, amelyek a falu és a falura ható közeli-távoli – gazdasági, társadalmi és politikai – környezet kapcsolatát változó erejű kölcsönhatásnak fogták fel, a kölcsönviszonyok vizsgálatát tették meg kutatásuk tárgyává, formálták publikációjuk tartalmává és mondanivalójává. Az egyre-másra, szinte gombamód szaporodó falukutatókat, a falukutatók tevékenységeit, munkamódszereit és a megjelent munkáit folyamatosan egyre több kritika, számos észrevétel és kifogás érte. Fodor Ferenc 1937-ben a *Magyar Szemle* folyóiratban szóvá teszi, hogy „nemcsak céltalan divattá kezd válni, hanem már mellékcélok, sőt politikai mellékcélok tünetei is mindinkább sejthetők belőle. Emellett kezd egészen elsekélyesedni, és igen erősen fenyegeti az a veszedelem, hogy egyrészt dilettantizmusba fullad, másrészt nem kívánatos gyümölcsökkel lepi meg a nemzeti életet.” Kétségtelen, hogy sok szubjektívizmussal, tárgyi és ténybeli tévedésekkel, de leginkább módszertani megalapozatlansággal, tájékozatlansággal és kevésbé tudományos pontossággal vagy mértékadással találkozhatunk több, többségében érzelmi beállítottságú műben.

Rézler Gyula 1941-ben megjelent tanulmányában határozottan leszögezte, hogy „a falukutató irodalmat a módszeres társadalomtudományi irodalomtól el kell (...) választanunk.”²⁰ Munkájában Rézler alaposan foglalkozott az 1930-as évek szociográfiai teljesítményeivel és a falukutatók műveit kizárta a szociográfiaiak közül, személyüket pedig a szociográfusok köréből. Számon kérte rajtuk a tudományos művek öncélúságát, a műfaj elnevezését, az állítások igazolását, a szerkesztés és az ismeretek rendszerességét, az objektivitásra törekvő előadásmódot, az értekező stílust. Azt a következtetést vonja le, hogy „a falukutatók művei nem tudományos jellegű alkotások, márpedig ha nem azok, akkor nem is lehet könyveiket szociográfiaiaknak, ők magukat szociográfusoknak nevezni.”²¹ Való igaz, hogy a falukutató fogalmát a tudománytörténet is hol tágabban, hol szűkebben értelmezi. Azok a tudományterületek, amelyek szorosan kötődnek a terepmunkához, a néprajz, a népzene, a népi műveltség megannyi ágának dokumentálásához, a határ- és településforma feltérképezéséhez, a paraszti gazdálkodás jelenségeinek rögzítéséhez, nem sorolhatók automatikusan a falukutatókhoz.²² Rudolf Steinmetz szerint a szociográfia egyrészt egész kimerítő és sok szempontú vizsgálatát jelenti, másrészt, mint különálló leíró tudomány az elméleti tudományok mellett áll.²³ Tönnies ellenben kételkedett a teljességre törekvés kivitelezésében. Szerinte a szociográfia nem a társadalmi egységek leírása, hanem olyan tudományág, amely összekapcsolja a megfigyelés statisztikai és egyéb elérhető módszereit.²⁴ Tönnies is elválasztja, és külön tudományokba sorolja a szociológia elemeit. A „tisztá szociológia” a lényegivel, az általános összefüggésekkel foglalkozik. Az „alkalmazott szociológia” pedig az egyes kulturális periódusok vizsgálatára koncentrálna. A szociográfia vagy az empirikus szociológia a „tisztá” vagy az „alkalmazott szociológiától” elsősorban módszerében különbözik. A megfigyelést a megfigyelésekre támaszkodó összehasonlítást alkalmazza és induktív. Steinmetz és Tönnies az empiria és az elmélet viszonyának problémáját egy külön tudomány létrehozásával akarta megoldani.

Magyarországon hosszú ideig nem létezett igazán komoly elméleti szociológia. Az Európaszerte alakult szociológiai tanszékekről nálunk hosszú ideig szó sem esett. Az 1924-ben

életre hívott Szociográfiai Intézet, a nevével ellentétben, csupán közigazgatási hely- és államismereti adatgyűjtéssel foglalkozott. Magyarországon a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben a szociográfia nem válhatott tudomány-rendszeri kérdéssé, sőt az 1900-as évek legelején megszorodó empirikus vizsgálatok miatt, mint módszer még teljesen problémamentesen jelent meg. Az 1930-as évek társadalomkutatói, legalábbis a szociológia terén, majdnem kivétel nélkül autodidakták voltak, akik kezdetben vagy semmit, vagy nagyon keveset tudtak a társadalomkutatás módszereiről, elméletéről és empirikus technikájáról. Bár a Szegedi Fiatalok körében felvetődött a módszerek tisztázásának igénye: Erdei Ferenc, Reitzer Béla és Ortutay Gyula, s az utóbbi felkérésére Németh László is kifejtette a módszertani elképzeléseit.²⁵ Az írásokból kirajzolódik néhány fő irány. Reitzer és Erdei szigorúan szaktudományos megfontolásaival szemben Ortutay és Németh László egyfajta morális tartalmú intuíció érvényesítését kívánja. A „hőskor” szociográfusainál a kérdések egyszerűsödtek: arról szólnak, hogy a szociográfus hogyan képes közreműködni a társadalom átalakításában. Megfontolandó Némedi állítása, amikor a következőket írja. „A szociográfia szó azt az igényt fejezte ki, hogy az ideológiai-elméleti tételeken túl pontosabban meg kellene ismerni, hogyan is állnak a dolgok valójában Magyarországon. A társadalomvizsgálat, a szociográfia megismerő és politikai feladatokat kapott egyszerre, a lényeg nem a helyes módszerek kidolgozása volt, hanem a valóság felmutatása az előítéletek ellenében, a tudatos elleplezés lehetetlenné tételére.”²⁶

Rézler aligha véletlenül kérdőjelezte meg a falukutatók szociográfiai tevékenységét. Az 1930-as években a társadalomkutatás a hagyományos politikában részt venni nem tudó vagy nem akaró törekvések gyűjtőhelyévé is vált, különféle szociográfus értelmiségi csoportok magukat tekintették az igazi és valós politika letéteményesének, és tették igen vegyes műfajúvá a magyar szociográfiát. Veres Péter találóan jegyzi meg: a szociográfia „nem tudomány és nem irodalom, hanem a kettőnek szerencsés szintézise”²⁷. Szükséges azonban hozzátenni, hogy az emóciókat kiváltó szociográfiai művek elérték a kívánt hatást, felébresztették a társadalom szociális lelkiismeretét. A művek túlnyomó többsége kihatott a politikai cselekvésre is. „Lehet – írja Paládi-Kovács Attila – hogy ezek a művek többet segítettek egyes falusi rétegek helyzetén, mint amennyi hasznot hajtottak a tudományos igényű publikációk az érintett szaktudományoknak.”²⁸

Kosáry Domokos szerint a falukutatás mindinkább elterjedő gondolata nálunk elsősorban két területen hozott létre lényegesebb érdeklődést.²⁹ Világos, hogy a gazdasági és ezzel összefüggésben a szociális kérdések döntő és sürgető aktualitással bírnak, s így ez is oka, hogy az idevágó vizsgálatok a legszámosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a falu gazdasági életének, összefüggéseinek és jellemzőinek megfigyelése a szociográfia történetében a legrégebbi szál és sokban kiindulópont. Petty *Political Anatomy*-jától az angol *Survey*-k kezdetein és kialakulásán át a legmodernebb német és amerikai vizsgálatokig a gazdasági kérdések jelentették a kutatás döntő szempontjait. A másik érdeklődési terület a népi sajtóságok kutatása, amely sok helyt az etnográfia, a folklór célkitűzéseivel érintkezik.

A mindennapi gyakorlatban Magyarországon, a valóságfeltáráson sokáig kimondottan vagy kimondatlanul is elsősorban falukutatást értek. Az alapvető okot abban szükséges látni, hogy hazánkban, a nyugat-európai térséghez képest, történelmi hátrányokból következő megkésett fejlődés miatt, viszonylag későn, a kiegyezést követően indult meg

a városiasodás, amely önmagában is hátráltatta a gazdaság fejlődését, a jövedelmek, a fogyasztás növekedését, a nagy szolgáltató rendszerek kiépítését és színvonalának emelését. A hazai településszerkezetben igen hosszú ideig domináns helyet foglalt el a falu, amely a magyar társadalomnak „falusias” jelleget kölcsönzött. Erdei Ferenc a társadalmat egyenesen „parasztársadalomnak” nevezi.³⁰ Magától értetődőnek tűnt, hogy kezdetben a hazai társadalomkutatás túlnyomórészt falukutatás volt, hiszen a népesség nagy többsége falvakban élt. A falu jelentette azt a terepet, ahol a zene, a néprajz, a szociális kérdések, életmód, táplálkozás, közösségek kutatása segítségével „jól megrajzolhatóvá” válik a magyar társadalom szociális, politikai, gazdasági és kulturális „térképe”. A kiegyezést követően el kellett telnie néhány évtizednek, hogy a falukutatásokra az egyéni kezdeményezések mellett, ha különböző színvonalon is, programszerűen sor kerülhessen. A helyzet a két világháború közötti időszakban érett meg. A trianoni békediktátum következményeit, a nagybirtokrendszer és hozzá kötődő feudális szerkezetek, valamint a jelentkező modernizációs törekvések, a fejlett nyugathoz való felzárkózás szükségessége közötti ellentmondást látványosan, jól megragadhatóan és kimutathatóan a magyar falvak világa képviselte. „Amikor a harmincas évek új generációja társadalmával ismerkedni kezdett – írja Rézler Gyula a *Szociológia* című folyóirat 1972/4. számában –, a társadalmi térképen számos fehér foltot, *terra incognita*-t talált. A magyar társadalom akkori rajza valahogy úgy nézett ki, mint a 19. századbeli afrikai térképek: teli fehér foltokkal, amelyek felfedezetlen területeket jelképeztek (...) A falusi társadalomról csak romantikus elképzelések voltak. Az ipari munkásság kialakulásának körülményei a ködös történelmi homályba veszttek, és e növekvő társadalmi réteg korabeli problémáinak tanulmányozása tabunak számított. Ilyen körülmények között indultak a harmincas évek kérdező fiataljai a magyar társadalom felfedezésére...” A falukutatás sokszínű, sokféle irányultságú mozgalommá vált, és 1930 és 1938 közötti majd egy évtizedben elérte fénykorát. Számos megrázó, sőt szinte sokkoló írásmű hívta fel a figyelmet a falvakban létező társadalmi ellentmondásokra, tapasztalható szociális problémákra.

A második világháborút követően, különösen az 1970-es évtizedtől szükségszerűen kiszélesedett az empirikus valóságfeltárás. Sokszínűvé válásában számos tényező játszott szerepet, közülük kettőt mindenképpen szükséges kiemelni. Az egyik lényeges meghatározó a magyar társadalom gyökeres átalakulásában fedezhető fel. A nagybirtokok felszámolását követően, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, az iparosítással a magyar társadalom megszűnt „falusi társadalom” lenni. A valóságfeltárás falucentrizmusa ezért fokozatosan veszített létjogosultságából. A társadalmi valóság feltárásában a falu mint kutatási téma csupán egy lett a sok között. A kutatók érdeklődésének „holdudvarában” a falu, részint a városokba és az ipari szektorba áramló falusi parasztság életmód- és értékvtátságainak, válságainak vizsgálataiként maradt meg, részint mint átalakuló, arculatot váltó az új kihívásokra különböző válaszokat adó települési forma. A másik említésre méltó tényezőt a társadalomtudományok, különösen a szociológia fejlődése és intézményesülése jelentette. Az általános – „tiszta” – szociológia tudománnyá érlelődése mellett különféle szakszociológiák formálódtak ki, amelyek saját, jól kimunkált módszerekkel, egyre korszerűbb feltételekkel kutatták a társadalmi valóság egy-egy szegmensét és különféle problémaköreit. A szakmódszertanok hathatós segítséget nyújtottak a szociográfiának is. Számos mű, tanulmány és kötet fémjelzi a tudomány és szubjektív szemlélet színvonalas összeilleszthetőségét. A szociológia hazai intézményesülését jelentős

mértékben segítette, a nemzetközi áramlatokhoz történő kapcsolódás, a tudomány szakosodása, hogy nemcsak a felsőoktatásban nyert teret, hanem művelésére különböző (akadémiai, szövetkezeti stb.) kutatóintézetek jöttek létre.³¹

Jegyzetek

¹ Szabó Zoltán: *Társadalomkutatás = Fialat Magyarország, 1934. november, 163-169. o.*

² Horváth Dezső: *Tábordicsérő = Délmagyarország, 1980. szeptember 2.*

³ Hankiss Elemér: *Közösségek válsága és hiánya = Valóság, 1979.*

⁴ [M.]Kiss József: *Egy falukutatás vázlat. Homokmégy, 1984–1987. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; Csoba Judit: Két osztály határán. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; Romsics Imre: A társadalmisított természet. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; Valuch Tibor: A hagyományos világ. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: *Hajósország. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1988; T. Kiss Tamás: Metszetek Dombegyház múltjából és jelenéből. Dombegyház, 1989; Márkus István: Első áttekintés. Népművelési Intézet, Budapest, 1983; A. Gergely András – Cséfalvay Zoltán – Lichtenstein József: *Nagyvisnyó. Kontinuitás és változás az életmódban, a gazdaságban és a tradíciókban. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1990; T. Molnár Gizella: Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után. PhD értekezés. JGYF Kiadó, Szeged, 2005.***

⁵ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985; Szabó Zoltán, i. m.; Reitzer Béla: A szociográfia módszertani problémája = Fialat Magyarország, 1934. november, 181-183. o.; Az 1970-es, 1980-as évek szociográfiai táborai (szerk.: Láng Katalin és Nyilas György), Népművelési Intézet, Budapest, 1984.*

⁶ Glatz Ferenc: *Magyar falukutatás és európai történelem. In: A falukutatás fénykora 1930–1937 (szerk.: Pölöskei Ferenc), Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002.*

⁷ Balla Bálint: *Szorokin, a szeretet szociológusa = Magyar Szemle, 2002. június*

⁸ Márkus István: *Falukutatás egykor és ma. In: Egy fél maréknyi Magyarország. Válogatás a kísérletvezetők tanfolyamán elhangzott előadásokból. (Balatonalmádi, 1981. június 6–12.), (szerk.: Nyilas György), Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztály, NI 8525-I., 34–74. o.*

⁹ Znaniecki, F. – William I. Thomas: *The Polish Peasant in Europe and America. University of Chicago Press, Chicago. 1918–1920; William I. Thomas – Florian Znaniecki: A lengyel paraszt Európában és Amerikában, 1–6. köt. Új Mandátum Könyvkiadó – Max Weber Alapítvány, Budapest, 2002–2004.*

¹⁰ Kiss Dénes [István]: *A román faluszociológia a posztszocialista korszakban = Szociológiai Szemle, 2004. 1. sz. 95. o.*

¹¹ Kovács Imre: *Tanulmányok 1935–1947. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2003. 5. o.*

¹² Némedi Dénes, i. m.

¹³ T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998. 66. o.*

- ¹⁴ Veres Péter: *A mai magyar szociográfiai irodalom = Korunk*, 1936. 1029–1034. o.
- ¹⁵ Fodor Ferenc: *A falukutató mozgalom kritikája = Magyar Szemle*, 1937. 23–33. o.
- ¹⁶ T. Kiss Tamás: *Kölcsönhatások. PTE FEEK*, Pécs, 2006. 109. o.
- ¹⁷ T. Kiss Tamás: *Klebensberg Kunó. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, 1999.
- ¹⁸ Romány Pál: *Tanyavilág és falukutatás II. = Magyar Tudomány*, 2002. 9. sz.
- ¹⁹ Márkus István: *Az új falukutatás problémái = Valóság*, 1946. 6–9. sz. 51. o.
- ²⁰ Rézler Gyula: *A magyar társadalomleírás kialakulása az elmúlt évtizedben = Közgazdasági Szemle*, 1941. június; Rézler Gyula: *Falukutatók és szociográfusok. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben. Faust Kiadás, Budapest*, 1943. 30. o.
- ²¹ Rézler: *Falukutatók és szociográfusok, i. m.*
- ²² Paládi-Kovács Attila: *A társadalomtudományok és a falukutatás. In: A falukutatás fénykora, i. m. 53–54. o.*
- ²³ Rudolf Steinmetz: *A szociográfia a szellemtudományok sorában = Szociológia*, 1977. 242. o.
- ²⁴ Tönnies, L. F.: *Einführung in die Soziologie. Stuttgart*, 1931. 315–326. o.
- ²⁵ Erdei Ferenc: *Magyar gazdaságtudomány I. = Magyarságtudomány*, 1935. 137–148. o.; Reitzer Béla: *Parasztkérdés és szociográfia = Közgazdasági Szemle*, 1936. 334–338. o.; Ortutay Gyula: *A magyar falukutatás új útjai = Vigília*, 1935. II. köt. 100–125. o.; Németh László: *A magyarságtudomány feladatai = Magyarságtudomány*, 1935. 2–13. o.
- ²⁶ Némedi Dénes, i. m.
- ²⁷ Veres Péter, i. m.
- ²⁸ Paládi-Kovács Attila, i. m.
- ²⁹ Kosáry Domokos: *Művelődés és szociográfia (2004). Múlt-Kor Történelmi Portál, www.mult-kor.hu. 2006. december 10. 13.00.*
- ³⁰ Erdei Ferenc: *A falukutatástól a népi kollégiumokig. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, (é. n.) 43. o.*
- ³¹ *A tanulmány a szerző Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató taborai Magyarországon a 20. században c. kötete (Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007) bevezető fejezetének rövidített változata. A mű egészéről lásd A. Gergely András értékelését lapunk jelen számában.*

Cseh Gizella

Édes Gergely, az elfeledett mesterkedő

„A köznép nyelvét őrizd, ha azt akarod, hogy az egész nemzet éljen. A nemzetet a nyelv teszi, a nyelv a nemzet lelke. – Nem csinósítani vagy javítani kell a nyelvet, mely az egész köznépé, mert ezzel romlását dolgoznánk, hanem őrzeni és önnön valóságában megtartani.” Az idézet szerzője a magyar művelődéstörténet 1763. január 24-én született érdekes, az utókor által méltatlanul elfeledett alkotó egyénisége, Édes Gergely. A Komárom¹ melletti Madar² községben, kisbirtokos család hatodik gyermekeként látta meg a napvilágot. Későbbi, *Édes Gergely életének rövid kivonása* című életrajzi eposzában (1826) a következőképpen ír: „A születésemnek kedves helye volt Madar, a melly’ / Révi-Komáromtól négy rövid óra gyalog. / Révi-Komárom esik nap-enyészeti tájra Madartól / ‘S révi Komáromtól nyári Keletre Madar. / Éjszokról erdők ‘s szőlőhegyek’ alja keríti; / Délre mezőt szemlél a ‘Duna’ partja felé / És hegyeket mellyek kékellenek a ‘Duna’ déli / Partja fölött Almás ‘s Neszmely’ irányja között. / Marczelháza, Hetény, Szentpéter, Perbete, Radvány, / Virt, Bátorkeszi, Mocs, közbe szorítja körül...”³

Kétéves volt, amikor édesanyja, Kun Anna, hetedik gyermekének világra hozatala közben életét vesztette. Apja, Édes Ferenc rövidesen újra megnősült. Gergely 1776-ben a sárospataki kollégium, majd három évi pataki tartózkodás után a debreceni kollégium diákja lett. Debrecenben dédelgetett költői álmai nem váltak valóra, s ezért még ugyanebben az esztendőben, 1779-ben visszautazott Sárospatakra, hogy ott folytassa tanulmányait. Nagy hatást gyakoroltak rá itteni oktatói, akik közül – az őt gyermekként a szülői házból magával vivő – Kereskényi Gábort, valamint Őri Fülöp Gábort, Rozgonyi Józsefet (a poétika tanárát), Szilágyi Sámuel, Szombathi Jánost és Szentgyörgyi Istvánt emlegette szeretettel. *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben* című életrajzi eposzában így emlékezik Sárospatakra való visszakérüléséről és ottani élményeiről: „*Én is azért kezdék kéredzeni-vissza Patakra / Hogy tudományomat ott még magasabbra vigyem. / Ott pedig egy végbenn egy évenn túl mulatót már / Meg ez előtt nem-vólt vissza fogadni szokás. / Én biztam még is szeretett Profeszszoraim hoz / Minthogy aző kebelek sem vala tőlem úres. / Ott a’ Szent írást magyarázó Doktor ólégszer / ŐRI, nem átalott állani szóba velem. / Néha SZILÁGYI viszont önnön házához-is intvénn / Szinte nem egyszer adótt tréfa beszédet elé. / SZOMBATI még tollát sem restellé főlemelni / Könnyűded Músám’ holmi hibája körül. / És ki jegyezni nekem mind a’ miket ekkorig a’ szép / Hangbann költőink’ tolla hibázva talált. / Mellyel előre sok olly botlástól mente-meg a’ melly / Tiszta fület méltánn sérteni fogna ma-is. / És az öreg Szentgyörgyi viszont atya módra szeretvénn / Szinte fiam-névvel toldani szokta nevem’.*”⁴

Szűkös anyagi helyzetére való tekintettel azonban rövidesen újra odahagyta Patakot és Sátoraljaújhelybe ment, hogy a vármegyénél másolással keresse meg kenyerét. Addigi

tanulmányait édesapja támogatta, ő azonban 1787-ben elhunyt. Anyagi forrásai elapadván Édes Gergely hazatért, s elfogadta a Hetény⁵ község által felajánlott rektori állást, amelyet még ugyanebben az évben tavasszal el is foglalt. 1788-ban aztán tovább ment Martosra,⁶ hogy a jegyzőséggel és segédmérnökséggel egybekötött rektori állást átvegye. 1790-ben aztán, tanulmányai befejezése céljából, visszatért Sárospatakra. A fegyelmet mindössze fél esztendeig bírta, s még abban az évben elfogadta a mezőszántói rektori állást. Itt írta meg élete első önálló munkáját, a *Természet könyve, avagy a természetből kimerített becses halhatatlanság* című antropológiai és lélektani elmélkedéseket tartalmazó tankölteményét, amelyben a korszerű természettudományt népszerűsítette (Kassa, 1793). A Mezőszántón töltött két év alatt szeretett volna annyi pénzt összegyűjteni, hogy tanulmányait külhoni egyetemen folytathassa. Ez a vágya azonban nem teljesült, s éppen ezért 1793-ban elfogadta Nagykinizs község megüresedett lelkészi állását. Innen írt először 1794 nyarán Kazinczy Ferencnek, s maradt vele levelezés általi kapcsolatban haláláig.⁷

Költőnk 1797 elején hazautazott Madarra, és lemondott csekély atyai örökségéről. Ezt követően bejárta a Dunántúl nagy részét, s elhatározta, hogy a Balaton-felvidéken keres magának lelkészi hivatalt. Először Veszprémben volt káplán, majd ugyanezen év végén megválasztották Nagyvázsony község rendes lelkészének. E helyütt négy évet töltött, majd 1801–1806 között a Fejér megyei Csóron teljesített szolgálatot. Itt vette feleségül Szászi Katalint, házasságukból hét gyermek született. 1807-ben már a Veszprém megyei Litéren élt, ahol ugyancsak négy esztendőt töltött. Ezt követően újból visszatért Csórra, amelyet 1813-ban Balatonhenyével cserélt fel. 1816-ban már Pápán találjuk, és állás híján Horatius összes költeményét fordította le magyar nyelvre. 1817-ben aztán (ugyancsak a Veszprém megyei) Kupon sikerült a lelkészi állást elnyernie. Tizenhat esztendei ténykedés után 1833-ban Pápaderecskére került, ahol tizenhárom esztendeig szolgált.⁸ 1846-ban nyugalomba vonult, és idős napjaira Albert fiához Tiszatarjánba húzódott vissza kipihenni élete fáradalmait.⁹ Ott hunyt el 1847. október 20-án. A református eklézsia halottas tabellájának 1847. évi 26. bejegyzése alapján halálának oka: „*Halálos betegsége: öregsége erőtlenségétől meggyőzvetve nyolcheti betegség.*”¹⁰ Már életében, 1846-ban megírta saját *Sírversét*, a következő szöveggel: „*Imhol, az a kívül a Múzsák és Kellemek együtt / Nyájaskodtak szebb élte napjaiban, / Édes Gergely már itt nyugszik sírja porában, / Melybe leszállt nyolcvant már mikor évre haladt.*

Ő Madaron született s Patakon növelé tudományát, / Melyet közhaszonért gyűjteni holtig akart. / Hivatalában Vallás oltára körül ő / Híven izzadozott ötven öt évek alatt. / Már az ezer nyolcszáz szám negyvenhatra menendő / Volt, amikor e sírvers általa lépre kapott.”¹¹

Ma is álló síremléke felirata: „*Édes Gergely / Költő s Lelkész / Nagykinisi 4. / Nagy vásóni 4. / Csóri 9. Litéri 4 / B.Henyei 3. Kupi 13. / Derecske 14. 51 éveken / Szül. Madaron 1763 / Január 24. Meghalt / Tisza Tarjánban 1847 / Oktob. 20. éltének 86. eszt.*”¹²

Mielőtt belekezdenénk Édes Gergely korának, személyiségének ismertetésébe, szólnunk kell egy érdekes jelenségről. A magyar múlt majd' minden híres alakjáról maradt fenn festmény, képmás, grafika. Édes Gergely kivétel; róla nem rendelkezünk portréábrázolással. Bár a fáma szerint egyik közeli barátja, a csendélet- és portréfestő Szathmáry Király Pál (1726–1807), aki Bessenyei György idősebb társa volt a bécsi magyar testőrségnél, készített egy vázlatot Édes Gergely vonásairól. Ennek az ábrázolásnak nem sikerült ugyan

a nyomára akadni, de Édes életrajzi eposzának 1829-es változatából rekonstruálni lehet a költő-lelkipásztor arcvonásait: „Végre ha termetemet keresed, tudd meg, hogy az izmos / Vólt, de közép rendbenn állva mutatta magát / Vólt pedig illendő magas és az erőm ölegendő / 'S testembenn talpig nem vala semmi hiba. / Bőröm tiszta fehér; hajam is noha szőke, de kondor / Lágym sima; 's ősz szín már köztte jelenti magát. / Orrom meglehető, képem valamennyire szeplős, / Ám de piros tüzes, és szájam alatta kitsiny. / Nézetem is nyájjas, bátor; de szemérmes is, mint / Érzem is, és tükröm festve mutatja ma is. / Kékelő szemeim hamar el gyengültenek a' sok / Járvány 's gyúladozó vad nyavalyái miatt. / Meg szeretém a' bort már még ifjúi korombann, / És hihető hogy az is vont szememre homályt. / Mert tüzelé vérem' melly mindég úgyis öléggé / Forró vólt, es így a' szememre hatott. / 'S hogy sokat a' mellett olvastam-is, írtam-is éjjel / 'S nappal erőltetvénn, árthata nékik ez-is. / Negyven öt esztendőt tsak alig tölthettem el és már / Kénytelen akkor üveg szemre szorúlni valék. / 'S szűkebben lehetett olvasnom is írnom is attól / Fogva; de tisztább volt gondolatimnak Ege.”¹³

Ismerkedjünk meg Édes Gergely korának szellemiségével, költőnk munkásságával, alkotói egyéniségének jellemzőivel. A maga korában Édes népszerű volt ugyan, azonban csak az olvasóközönség körében. Az írók, a költők és a kritikusok többsége közös ellenszenvvel viseltetett felé és az egész irodalmi irányzattal (a míveskedőkkel vagy mesterkedőkkel) szemben, amelynek ő volt az egyik legtehetségesebb képviselője. A magyar nyelv megújításának mozgalma leginkább az irodalomban, többek között a poézisben érezte hatását. A költők egymással versengve kerestek új verselési módokat az új költészeti lehetőségekhez. Ekkor történt, hogy egy külföldi egyetemeket járt református lelkész, Gyöngyössi János „felfedezett” egy nálunk addig nem közismert verselési formát, a leoninust.¹⁴ A Gyöngyössi nevével fémjelzett költői irányzat kapta a későbbiekben a „mesterkedők” elnevezést, hiszen képviselői, például Molnár Borbála, Csízi István, Mátyási József, Kovács József, Gvadányi József és Édes Gergely, szenvedélyesen kísérleteztek a magyar nyelv verstani lehetőségeivel.¹⁵ A kor ismert vezéregyéniségei, Ráday Gedeon, Berzsenyi Dániel és nem utolsó sorban maga a nyelvújítási mozgalom feje, Kazinczy Ferenc egyaránt mereven elutasították az irányzatot és képviselőit, s ennek következményeként az alapító elhallgatott. Ugyanakkor már a kortársak között is akadtak érdekes kivételek; olyan nyelvűvelők, akik komolyan vették Édes Gergelyt és ötleteit. Közéjük tartozott Aranka György, a kolozsvári Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság „rendes titoknok”. Az említett közösség 1798. évi „pünkösdi” havának 9. napján tartott rendes gyűlésén Édes Gergely kapcsán a jegyzőkönyv 4. pontja leszögezi: „[Édes Gergely] a tudós társak közé számláltatik. Tudósíttassék róla; tudósítása megköszöntetvén; s kéressék, hogy a poézis mesterségéről írt munkáját, úgy a grammatikáját is, ha elkészül, addig pedig egy velős esmertetést békülden ne sajnálja.”¹⁶

Édes Gergely munkásságát a komoly és a könnyed hangvétel egyaránt jellemezte.¹⁷ Szellemes ötletei voltak. A keddet például a „ketted” szó származékának véelve szeretne volna átkeresztelni a szerdát hard-ra, a többi napot pedig nedd, ödd, hadd, hedd-re. Nevezetesekek voltak egy magánhangzóra épülő hexameterei, amelyek segítették irodalmi nyelvünk fejlődését. E „versei” közül a legismertebb alkotása a görög szabadságharc idején született: „Őt görögöt törököt döngönyöz örökös gyönyörök között...” Az említeteken kívül írt még „danákat, iramatokat, keserveket, nyájaskodásokat” – azaz ódákat, epigrammákat, elégiákat, mulattatásra szánt verseket, valamint „eredeti oktató meséket”.

Nem utolsó sorban pedig dalokat, mint például *A petri gulyás* címűt, amelyről utólag derült ki, hogy Édes Gergely és nem a nép ajkán született. Két, sok értékes művelődéstörténeti adalékot tartalmazó, kéziratban maradt önéletrajzi eposza nyomtatásban csupán 1999-ben jelent meg.¹⁸ Komolyabb lélegzetvételű munkái teológiai és természettudományos kérdésekkel foglalkoztak; így például a már említett *Természet könyve* című tanköltemény. Írt egy verses regényt is *Szefir s Dalirózsa* címmel, hexameterekben. Fő művének *A halhatatlanság múzsája* című kéziratot alkotása tekinthető, amellyel a magyar „isteni comoediát” kívánta megteremteni. A tizenöt „zengedezetből” álló költemény egy álom leírása, amelyben a földi halandó végigvezetetik a föld, a pokol és a menny világán. Ugyanakkor sokat fordított; ezek közül Anakreón, Theokritos és Horatius verseinek átültetései értékesek.

Tekintsünk bele Édes Gergely közéleti kapcsolataiba.¹⁹ Már említettük, hogy Kazinczy Ferencsel 1794-től annak haláláig kapcsolatban állt.²⁰ Ugyancsak levelezés általi kapcsolatban volt gróf Széchenyi Istvánnal, Wesselényi Miklóssal,²¹ Aranka Györggyel, Batsányi Jánossal (az általa szerkesztett *Magyar Hirmondóba* rendszeresen verseket küldött), a kor mecénásának tartott gróf Ráday Gedeonnal és költőtársai többségével, a Komárom melletti Virten nyugvó Baróti Szabó Dáviddal, a korán elhunyt Szentjóni Szabó Lászlóval éppen úgy, mint a pesti remeteként ismert Virág Benedekkel. Csokonai Vitéz Mihályt pedig személyes jóbarátjának mondhatta.

Csokonai és Édes nem ismerték egymást 1798 előtt. Édes visszaemlékezései szerint Bédiné Fábián Julianna költőnő (aki Komárom városában irodalmi-művészi szalont tartott fenn) mutatta be őket egymásnak. S. Sárdi Margit erről az alábbiakat írja: „*Fábián Julianna szerény, de irodalomkedvelő komáromi polgárcsaládba született és élt (az ő házában ismerte meg Lilláját Csokonai Vitéz Mihály).*”²² Visszatérve azonban Édes Gergely emlékeihez: „*Már de Vitéz Miskát lehet itt említenem, a’ ki / Szinte Komáromba jött parolára velem, / Ott, hol ugyan vala szép Lilláját vívni hiába / Bármilyen szerelmetesen ránk mosolyogna szeme.*”²³

Lilla sikertelen ostroma után Csokonai Édesnél keresett menedéket, fél évig vendégeskedett barátja nagyvázsonyi otthonában: „*Ő Nagy Vázsonybann szinténn kenyeremre szorult és / Ott hat holdnap alatt volt maradása velem. / Míg nem, hogy tsak ugyan Csurgónn neki jutna Tanító / Szék, ki tsinálhattuk Festetics által előbb.*”²⁴ Később ismét felelevenítette elhunyt barátja emlékét, immár a mindkettejükre oly jellemző, nyelvi bravúrban és iróniában bővelkedő stílusban: „*Miska, te! Már téged sokan is dicsértek, / Kik oly közel, mint én, tán nem is ösmértek, / Koszorút is méltán rakták már fejedre, / A szűz Múzsák mellé ültetvén helyedre, / De én csak azt mondom, nézvén sok éneked, / Hogy élni még tovább kellett volna neked.*”²⁵

Ami Édes Gergely kritikai megítélését illeti, tekintsük át, hogy az évszázadok során kik foglalkoztak a személyével, és hogyan ítélték meg őt! A sor Kazinczyval kezdődik, akinek személyes álláspontja meghatározta Édes Gergely esetében a negatív szemléleti alapot.²⁶ Ezt a véleményt képviselte Schedel-Toldy Ferenc irodalomtörténész és Kölcsey is. De már ekkor ismerünk kivételeket: Vörösmarty ifjúkorának kedvelt szerzője volt Édes Gergely,²⁷ a már említett Aranka György pedig eleve partnernek tekintette a dunántúli protestáns lelkeszt. A 19. század végéről meg kell említenünk legkitartóbb életműkutatóját, Abafi Lajost.²⁸ A változást a 19. század második felében Arany János 1860-ban írt *Irányok* című tanulmánya indította el, amely a maga szigorú álláspontja ellenére újra „felfedezte” a nevezett irány-

zathoz tartozó költőket.²⁹ A folytatás már könnyebben ment: 1932-ben kiadták az *Eredeti oktató meséket*,³⁰ majd 1941-ben Édes Gergelyre felfigyelt Illyés Gyula („a forrásából akadozva kitörő magyar nyelvnek olyan friss ízeit, tiszta színeit őrzik versei, amelyekért hálásak lehetünk szerzőjüknek”³¹), ezt követően pedig Weöres Sándor, aki 1977-ben megjelentette a *Három veréb hat szemmel* című költészettörténeti antológiát.³² Édes Gergely irodalomtörténeti rehabilitációja Bán Imre nevéhez fűződik.³³ A 20. század vége és a 21. század eleje az előzőeknél még bőségesebb kutatásokról tanúskodik. Az 1990-es években az objektív értekezések sorát gyarapította Bíró Ferenc.³⁴ Költőnkkel (is) kapcsolatos irodalomtörténeti újdonságokat tartalmaz Szilágyi Ferenc 1998-ban „Az Ész világa mellett...” címmel megjelent tanulmánykötete.³⁵ Ugyancsak az 1990-es években foglalkozott Édes Gergellyel Kovács Sándor Iván. 1999 áprilisában a költő munkásságáról tudományos konferenciát rendeztek a Pápai Városi Könyvtárban, amelynek anyagából kiadvány született, *Édes Gergely emlékezete* címmel.³⁶ Ugyanezen évben jelent meg a *Mesterkedők* című antológia.³⁷ 2004-ben – szintén Pápan – látott napvilágot Máté István történész kötete *Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek* címmel.³⁸ Nem feledkezhetünk meg ifj. Hermann István történészről sem, akinek a nevéhez Édes Gergely kupi éveinek részletes feldolgozása fűződik.³⁹ 2004-ben a szlovákiai Csúzon,⁴⁰ az ottani Művelődési és Kultúrtörténeti Intézet szervezésében – az Édes család találkozója keretén belül – rendeztek emlékkonferenciát *Édes Gergely emlékezete* címmel. A szimpóziumot követően 2005-ben jelent meg – e sorok szerzőjének tollából – *Az Édes Gergely élete és munkássága* című emlékkiadvány.⁴¹

Édes Gergely református lelkész volt, ezért az értékelések sorában utolsóként, de nem utolsó sorban, hadd idézzük Márkus Mihály ny. dunántúli püspök szavait: „[Édes Gergely] versei, műfordításai, „Iramatai és danái”, „keservei és nyájaskodásai” az irodalmi művéség nagyszerű mesteréről vallanak. A műveiből sugárzó, felszabadult, olykor tréfás derű örök szólóan bizonyítja a régiek által jól ismert igazságot: nem az a döntő, hogy hol él az ember, hanem az, hogy mit csinál. (...) A késő puritánus iskolázottságú (...) költő-lelképásztor így teremthetett máig maradandó értékeket.”⁴²

Édes Gergely költői életművének teljes, filológiai igényű értékelése napjainkig még nem történt meg (mintegy 113 000 sort számláló életműről van szó). A költő-lelképásztor léte és tevékenysége mégis mintegy kétszáz esztendeje ott él a magyar kulturális közéletben, s mint hajdan ő maga jóslta: feltámadásra vár. Mindez azt bizonyítja, hogy Madar község szülőltének,⁴³ „felújuláskori irodalmunk érdemes költőjének”,⁴⁴ Tiszatarján halottjának⁴⁵ helye van a 18. század második és a 19. század első felének magyar irodalmában.

Jegyzetek

¹ Komárom (ma: Komárno, Szlovákia)

² Madar (ma: Modrany, Szlovákia)

³ Édes Gergely életének rövid kivonása 1826-ban, *Vízöntő havábann. 5-14. sor. In: Édes Gergely emlékezete (szerk.: Csillag István, s. a. r.: Ozsvár Andrea), Pápa, 1999. 19. o.*

⁴ Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, *Vízöntő havábann. 307-324. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 68. o.*

⁵ Hetény (ma: Chotín, Szlovákia)

- ⁶ Martos (ma: Martovce, Szlovákia)
- ⁷ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely élete = Figyelő*, V. (1878), 101-116. o.
- ⁸ Vö. Katsányi Sándor: *A Parlagi Múzsza költője (Édes Gergely dunántúli éve)* = *Életünk*, 1968. 2. szám, 116-121. o.
- ⁹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely és fia Albert I-II.* = *Figyelő*, XVII. (1884), 228-234, 276-288. o.; *Abafi Lajos: Édes Gergely és fia János* = *Figyelő*, XVII. (1884). 360-366. o.
- ¹⁰ Kiss Gyula: *Édes Gergely ébresztése. Halála 130. évfordulóján* = *Napjaink*, 1997. 10. szám, 2. o.
- ¹¹ Abafi Lajos: *Édes Gergely élete*, i. m. 109. o.
- ¹² *Az Édes Gergely sírján álló, 1999-ben felújított emlékoszlop szövege (Tiszatarján).*
- ¹³ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, Vízöntő havábann. 1095-1116. sor.* In: *Édes Gergely emlékezete*, i. m. 95-96. o.
- ¹⁴ Tolnai Vilmos: *A leoninus*. Budapest, 1892.
- ¹⁵ Vö. Pándi Pál: „Édes Gergely több volt, mint leoninusai és rím-mutatványai...” In: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig (szerk.: Pándi Pál), A magyar irodalom története 2.* Budapest, 1965. 297-299. o.
- ¹⁶ Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Budapest, 1955. 280-281. o.
- ¹⁷ Abafi Lajos: *Édes Gergely művei*. *Figyelő*, V. (1878). 186-200. o.
- ¹⁸ Vö. *Édes Gergely életének rövid kivonása 1826-ban, Vízöntő havábann. 1-1056 sor.; Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, Vízöntő havábann. 1-1182. sor.* In: *Édes Gergely emlékezete*, i. m. 17-53., ill. 55-98. o.
- ¹⁹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely levelezéséből* = *Figyelő*, XIII. (1884). 355-359. o.
- ²⁰ Vö. Abafi Lajos: *Kazinczy Ferenc és Édes Gergely* = I-IV. *Figyelő*, VI. (1879), 52-60, 145-151, 310-317, 367-378. o.
- ²¹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely és Wesselényi Miklós* = *Figyelő*, XIII. (1882), 195-203. o.
- ²² S. Sárdi Margit: *A magyar női költészet történetének első fejezete*. In: *A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig. (2. kiadás.)*, Budapest, 2008. 553. o.
- ²³ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, 825-828. sor.* In: *Édes Gergely emlékezete*, i. m. 86. o.
- ²⁴ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, 831-834. sor.* In: *uo.* 86. o.
- ²⁵ Cs. Vitéz Miskáról. In: *Mesterkedők. Antológia (szerk.: Kovács Sándor Iván)*, Budapest, 1999. 61. o.
- ²⁶ *Kazinczy egyik levelében mégis azt írta Édes Gergelynek, amit a kiemelkedőbbnek tartott Kisfaludy Sándornak: „Hogy ha az úr a felét a kinyomtatott daraboknak megégette volna (...), úgy az Úr most minden fogyatkozás és köd nélkül nézhetné a maga fényét; úgy az úrnak szíves örömmel nyújtaná minden ízléssel bíró olvasó a megérdemelt borostyánt. (...) Annyi talentum mellett, mint amennyit az úrnak a természet adott, és annyi könnyűség mellett, mint amennyit az Úr maga szerzett magának, (...) s ha egy újabb kiadásban verseinek két harmadát elégeti, az urat legszerencsésebb poétái közé fogja számlálni a mi köz anyánk, Sáros-patak.” (Kazinczy Ferenc levele Édes Gergelynek, 1803. szeptember 1. Közli: Abafi Lajos = Figyelő, VI. (1879), 58. o.) Aligha tévedünk, ha e véleményben a kritika mellett az elismerést is észrevesszük.*
- ²⁷ Vö. Kovács Sándor Iván: „A honfoglalási eposz hívatott költője, Vörösmarty is lelkes olvasója Édes Gergelynek.” In: *Felföldi figyelő. A madari Édes Gergely és életrajzi eposza.* http://www.jamk.hu/ujforras/9905_14.htm, 2009. augusztus 20.

- ²⁸ Abafi Lajos – a fentiekén kívüli – további tanulmánya: Horváth János és Édes Gergely = Figyelő, XII. (1882). 72-77. o.
- ²⁹ Arany János: Irányok (1860). In: Arany János összes művei. XI. Prózai művek 2. 1860–1882. (s. a. r.: Németh G. Béla), Budapest, 1968. 154-170. o.
- ³⁰ Vö. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. (s. a. r. és kiadta: Zsigmond Ferenc), Magyar irodalmi ritkaságok. (szerk.: Vajthó László), VIII. szám. Budapest, 1932.
- ³¹ Vö. Illyés Gyula: Magyar irodalmi ritkaságok. In: uő: Iránytűvel. Budapest, 1975. 95-100. o.
- ³² Vö. Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Budapest, 1977.
- ³³ Vö. Bán Imre: Losontzi István poétikája és a kései magyar barokk költészet. In: uő: Eszmék és stílusok. Budapest, 1976. 215-228. o.
- ³⁴ Vö. Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Budapest, 1994.
- ³⁵ Vö. Szilágyi Ferenc: Erdélyi ritkaságok. Kiadásra váró 17-18. századi szépirodalmi és filozófiai művek marosvásárhelyi és kolozsvári könyvtárakban. V. Édes Gergely levele s kiadási terve az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz. In: „Az Ész világa mellett...”. Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmából. Budapest, 1998. 174-178. o.
- ³⁶ Édes Gergely emlékezete, i. m. 1999.
- ³⁷ Mesterkedők. Antológia, i. m.
- ³⁸ Máté István: Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek. Pápa, 2004.
- ³⁹ Ifj. Hermann István: Édes Gergely kupi református lelkész. Kup–Pápa, 1999.
- ⁴⁰ Csúz (ma: Dubník, Szlovákia)
- ⁴¹ Cseh Gizella: Édes Gergely élete és munkássága. Komárom, 2005.
- ⁴² Márkus Mihály: Köszöntő. In: Édes Gergely emlékezete, i. m.
- ⁴³ Édes Gergely legújabb (Nagyvázsony [1966], Kup [2000], Pápaderecske [2000] és Tiszatarján [2004] után sorrendben ötödik), 2004 decemberében felavatott emléktáblája szülőhelye, a madari református templom falán lett elhelyezve. Felirata a következő: „Édes Gergely (1763–1847) református prédikátor, a felvilágosodás jeles költője ebben a templomban részesült a keresztség szentségében. 2004.” 2010. június 30-án ugyancsak Madaron került sor első domborművének leleplezésére, amely Nagy János szobrászművész alkotása, s az Édes Gergely Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola falán kapott helyet.
- ⁴⁴ Lásd a nagyvázsonyi emléktábla feliratát: „Édes Gergely (1763–1847). Felújuláskori irodalmunk érdemes költője Nagyvázsonyban volt református lelkész. Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) 1798-ban hónapokig itt vendégeskedett nála. 1966.”
- ⁴⁵ A madarihoz hasonlóan Tiszatarján közoktatási intézménye is Édes Gergely nevét viseli, és testvériskolai kapcsolatokat ápolnak.

Sarkadi Tünde

Mindennapok az észak-magyarországi világörökségi helyszíneken

Bevezető áttekintés

(A kutatás célja és módszertana) Észak-Magyarország ma az egyetlen magyarországi régió, amely három világörökségi helyszínt is a magáénak mondhat: Hollókő ófalut és táji környezetét (a továbbiakban: Hollókő), az Aggteleki-karsztot, valamint a Tokaji történelmi borvidéket (a továbbiakban: Tokaji borvidék). A kutatás elsődleges célja az érzelmi viszonyulás, identitás és felelősségvállalás, valamint az együttműködési készség vizsgálata volt. További szempont a kulturális és turisztikai szegmens kapcsolódása a közművelődési feladatellátáshoz. Lényeges volt feltárni azt is, hogy a rangos cím birtokában milyen kezdeményezések valósultak meg intézményi és vállalkozói szinten, illetve jelenleg mekkora integráló erővel bír a világörökségi cím. A kutatást négy célcsoportban végeztük; a lakosság körében a világörökségi címmel kapcsolatos ismeretek és jártasság, a vállalkozói körben a gazdasági környezet változása, a felelősségvállalás és az együttműködés, a kulturális intézményekben a termékkínálat kapcsolódása és az együttműködés, valamint önkormányzati szinten a világörökségi címhez való viszonyulás és az integráló szerepkör megismerése állt előtérben.¹

(Vizsgált minta és mintavétel) Megfelelő források hiányában nem állt módunkban reprezentatív mintát használni, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a kutatás – a vizsgált indikátorok tekintetében – hiánypótló, nemcsak régiós, hanem országos viszonylatban is. A kérdezőbiztosi feladatok ellátására minden településen felkészült és a vizsgált területet jól ismerő szakembereket kértünk fel. A három helyszín lakóinak körében összesen 269 kérdőív készült, 70%-ban 20-60 év közötti válaszadóktól, akik között a nemek és az iskolai végzettség megoszlása kiegyensúlyozott volt. Számszerűen: Hollókőn és az Aggteleki-karszt területén 60-60 db, a Tokaji borvidéken 149 db lakossági kérdőívet töltöttünk ki. Vállalkozói körben 50 db kérdőíves és személyes megkeresést kezdeményeztünk, a kulturális és önkormányzati területen pedig széles körben megkerestük az intézmények dolgozóit és képviselőit. A fókuszcsoportos beszélgetéseket területi lefedettséggel és reprezentatív módon végeztük.

(Az UNESCO és a világörökségi cím) A világ kulturális és természeti örökségének védelmére vonatkozó Egyezményt 1972-ben hozta létre az UNESCO azzal a céllal, hogy jogi, adminisztratív és pénzügyi keretet biztosítson a Föld egyetemes értékeinek védelmére. A szerződésben meghatározták a „kulturális” és a „természeti” örökség fogalmát is. A címre felterjesztett helyszínek komoly versenynek és bírálati szempontoknak kell, hogy megfeleljenek, és a kiválasztás szempontjait számos – politikai, kulturális, gazdasági, természeti – tényező határozza meg. Magyarország 1985-ben csatlakozott a Világörökség

Egyezményhez. Az UNESCO Világörökség Bizottsága 1987-ben két magyarországi helyszínt vett fel a Világörökségi Listára, Budapestet (Várnegyed) és Hollókőt. 2002-ben a Tokaji történelmi borvidékkel már nyolcra emelkedett hazánk világörökségi helyszíneinek száma. A helyszínek közül hét a kulturális, egy a természeti kategóriában kapott státuszt. 1995-ben az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai a természeti kategóriában Szlovákiával közösen kapták meg az elismerő címet.

(Az észak-magyarországi turisztikai régió) E régió jellemzően az egynapos belföldi utazások legnépszerűbb úti célja (25,2%), megelőzve Dél-Alföldet (19,3%) és Budapest–Közép-Dunavidéket (16,3%). A többnapos utazások esetében pedig Budapest–Közép-Dunavidék után a második (19,4%). Az utazások jelentős része az egynapos (35,6%) és a többnapos (52,4%) tartózkodás esetén is jellemzően a nyári, június-augusztusi időszakra esik. A vendégforgalom 2009-ben a kereskedelmi szálláshelyeken mindenütt csökkent, Észak-Magyarország esetében a vendégek száma 8,3%-kal, a vendégéjszakáké pedig 8,4%-kal. E mutatókkal a régió a középmezőnyben foglal helyet, megelőzve Budapest–Közép-Dunavidéket (-9,7% és -9,9%), valamint Észak-Alföldet (-10,9% és -12,2%) és Dél-Alföldet (-10% és -11,1%). A régióba látogató vendégek több mint 80%-a belföldi.²

(A régió fejlesztési stratégiája) A Magyar Turizmus Zrt. megbízásából 2006-ban elkészült az *Észak-magyarországi régió turizmusfejlesztési stratégiája*, amely a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozóan kíván irányokat és viszonyítási pontokat mutatni minden, a régióban történő turisztikai fejlesztésnek. A dokumentum figyelembe veszi a 2000-ben készített regionális turizmusfejlesztési koncepció óta szerzett tapasztalatokat és a megváltozott piaci körülményeket.³ Egyik fontos célkitűzése a közösségi és vállalkozói szintű együttműködés megvalósítása. Kiemelt vonzerőként kezeli a világörökségi helyszíneket és a hangsúlyt növekvő ismertségükre helyezi. Fontosnak tartja a tematikus utak és a kulturális szolgáltatások bekapcsolását a helyi és térségi szintű fejlesztésekbe annak érdekében, hogy integrált működési elvek valósulhassanak meg. Az összesített régiós vonzerő-léptárban messze a legmagasabb „pontszámmal” (találatok) szerepelteti a kulturális és örökség vonzerőket, mint a stratégia időszakában (2007–2013) kiemelten kezelt területet. Fejlesztendőként jelöli meg – többek között – a jelenleg még közepes szintű termékkínálat és turisztikai szolgáltatások színvonalát. Gyenge értékesítési- és kommunikációs tevékenységet állapít meg, ezért javítani kívánja a szakmai együttműködések hatékonyságát. Legfőbb cél a versenyképesség erősítése: fogadókészség és színvonalas termékkínálat, valamint – a hatékony piacra jutás érdekében és a különböző szintű együttműködések létrejöttével – a desztinációs menedzsment megteremtése. Észak-Magyarország sokszínű és egyedi arculattal rendelkezik, amely mint értékes turisztikai márka (brand) jelenhet meg. A világörökségi helyszínek egyedisége nemzetközileg is jól pozícionálható: Aggtelek és térsége, Tokaj–Zemplén, Hollókő–Szécsény–Ipolytarnóc. Ugyanezen elvet erősíti az ún. „3D Stratégiai program-kocka”, amely a három világörökségi helyszín tengelyén javasolja a turizmusmarketing és márkafejlesztés erősítését.⁴

(A Turisztikai Desztináció Menedzsment /TDM/ szükségessége) A látogatók többségét a kultúra, az örökség és a természeti értékek iránti érdeklődés motiválja, ugyanakkor a cím elnyerése nem jelenti automatikusan a látogatószám növekedését. Ezt különböző tényezők befolyásolják, így pl. a helyszín megközelíthetősége, infrastruktúrája, ismertsége és márkanéve. A kevésbé ismert helyszínek általában nem vonzanak jelentősen több látogatót a cím elnyerését követően sem. Ennek eléréséhez célzott marketing tevékenységre,

tudatos és hosszú távú térségfejlesztésre, valamint a piaci szereplők összefogására és együttműködésére van szükség. A térségi menedzsmentnek foglalkoznia kell nemcsak a megközelíthetőség és az ismertség kérdésével, hanem a helyi turisztikai és kulturális szolgáltatásokkal, az információellátással és a turizmus térségre gyakorolt hatásával, problémáival is. Gyakori, hogy a jelentkező problémák érdekellentéteket eredményeznek: míg a helyi lakosok a foglalkoztatottság és az életszínvonal emelkedését várják a világörökségi címtől és a látogatói szám növekedésétől, a vállalkozók a szigorúbb és nehezebb előírások következtében fejlesztési-befektetési nehézségekkel szembesülnek, a térség vezetői pedig az értékek megóvásáért további korlátozásokat léptetnek életbe.⁵ Az ellentétek feloldása általában szervezeten, a helyi intézményi együttműködési struktúrán belül vezethet eredményre.

(A TDM szerepe a térség fejlesztésében) A régiós sajátosságok – a humán és anyagi erőforrások hiánya – visszatükröződött a régiós TDM-szervezet kialakulásában, ugyanakkor elmondható, hogy az észak-magyarországi rendszer jelentős fejlődést és integrációt ért el az elmúlt évek során. Vizsgált területünkön, a világörökségi helyszínekhez kapcsolódva, mások mellett létrejött a Hollókő–Ipolytarnóc–Salgótarján és a Tokaj-Hegyalja, Taktaköz–Hernád-völgye TDM. Az egyesületek legfontosabb célja a turisztikai programkínálat koordinálása és az idegenforgalmi információs infrastruktúra hatékonyabb működtetése. Előkészítés alatt áll az Aggteleki- és Szlovák-karszt esetében a magyar–szlovák TDM-együttműködés, amely a közös turisztikai infrastruktúra fejlesztését, ezen belül a szálláshely kapacitás színvonalának javítását, valamint a turisztikai és kulturális szolgáltatások bővítését és fejlesztését irányozta elő. A régióban jelenleg hét nyertes TDM-szervezet működik.⁶

Kutatási eredmények

(Ismertség, tájékozottság) A világörökségi cím ténye mindhárom helyszínen és minden vizsgált célcsoportban kiemelkedően magas volt: a lakosság körében a Tokaji borvidék kivételével (ahol 97% volt az igennel válaszolók aránya) minden megkérdezett tudta (100%), hogy lakóhelye az UNESCO által védett területen található. Vállalkozói körben – erre a kérdésre – mindhárom helyszínen ugyancsak 100%-ban pozitív választ kaptunk. A kulturális intézmények dolgozói és az önkormányzatok képviselői mindennapi munkájukból adódóan az első témakör kérdéseire szintén igenlő választ adtak, ugyanakkor a megkérdezettek köre számarányában – objektív okokból – nem mérhető az első két csoportéhoz. A logó ismeretére – érthető módon – már jelentős szórással kaptunk értékeket. A lakossági válaszok azt tükrözték, hogy Hollókőn 41% „már látta” (vagyis nem volt feltétlenül tudatában) és 44% tudatosan felismerte a logót. Az Aggteleki-karszt esetében meglepően pozitív eredményt kaptunk: 75%-uk pontosan ismerte a logót. A Tokaji borvidéken szinte fordított volt az arány: 56% mondta, hogy már látta és csak 18% ismerte fel határozottan. Ez utóbbi helyszínen a földrajzi kiterjedtség és az eltérő fejlettségi színvonal is eredményezhette ezt az adatot. A kiadványok elérhetőségére vonatkozóan („Találkozott-e már a világörökségi helyszínt bemutató kiadvánnyal?”) a válaszok az előző kérdéshez hasonlóan alakultak. Hollókő esetében 30%, az Aggteleki-karszt esetében 40% azoknak az aránya, akik rendelkeznek kiadvánnyal, és 40%, illetve 32%, akik gyakran találkoznak vele. A jóval kiterjedtebb Tokaji borvidéken 21%-uk még soha sem, 48%-uk pedig egyszer már látta.

1 tudomány és társadalom

(Életminőség és mikrokörnyezet) A megélhetési lehetőségek változása és annak megítélése kapcsán a lakosság Hollókön 80%-ban pozitívumot tapasztalt, ugyanakkor az Aggteleki-karszton és a Tokaji borvidéken kiugró arányban, 70%-uk véli úgy, hogy nem történt változás. A vállalkozók esetében kapott válaszok jóval diverzifikáltabbak: Hollókön 50%-uk véli úgy, hogy nem történt semmi, ugyanennyien pedig pozitívan ítélik meg az eltelt időszakot. Az Aggteleki-karszton 80%, a Tokaji borvidéken pedig 60% azok aránya, akik nem tapasztaltak változást. Figyelemre méltó, hogy a „nincs változás” mint csöndes passzivitás jelenik meg, vagyis burkolt elutasítása a világörökségi címhez kötődő új körülményeknek. Közvetlenül tapasztalható eredmények nem látszanak. A Tokaji borvidéken leginkább a már említett nagy területi kiterjedés és eltérő infrastruktúra lehet – egyebek mellett – a magyarázat. Az Aggteleki-karszt területén is több tényezőből adódhat az eredmény: részben a terület hagyományosan elzárt és fejletlen gazdasági-infrastrukturális szintje, részben pedig az ott élők bezártsága, a kulturális és turisztikai szolgáltatások fejletlensége, forráshiányos állapota miatt. A külső környezetben tapasztalt változás megítélése sokkal egyértelműbb. A kérdésre („Változott-e a település arculata, amióta világörökségi helyszín?”) adott pozitív lakossági válaszok lényegében egybehangzóak: mindhárom helyszínen magasan 50% feletti értékeket kaptunk.

(Érzelmi viszonyulás és együttműködési készség) A még kihasználatlan lehetőségek szempontjából is jelentős tényező a világörökségi címmel való azonosulás, lojalitás és vállalás kérdése. A civil szervezetbeli tagságra utaló kérdésre („Tagja-e civil szervezetnek, amely tevékenységében köthető a világörökségi címhez?”) adott válaszok jól mutatják a civil szféra fejletlenségét és elégtelen integráló hatását. Az Aggteleki-karszt területén közel egyenlő arányban vannak a tagsággal rendelkezők és nem rendelkezők (47% és 48%), Hollókön és a Tokaji borvidéken viszont rendkívül magas (88%, illetve 71%) a tagsággal nem rendelkezők aránya. Valamivel tudatosabb és szervezettebb a vállalkozói réteg. Az Aggteleki-karszton nincs lényegi eltérés a két célcsoport között, Hollókön és a Tokaji borvidéken azonban valamivel kedvezőbb adatokat kaptunk; úgy tűnik továbbá, hogy a két utóbbi helyszínen minden második tagsággal rendelkező vállalkozó egy vagy két szervezetnek is tagja. Hollókön és a Tokaji borvidéken igen magas az önkéntességi arány (57%–48%), amely a jelenlegi helyzetben jórészt kihasználatlan, hiszen az egyesületi tagsággal nem rendelkezők aránya is nagyon magas. Meglepő az Aggteleki-karszton adott válaszok megoszlása: 69%-uk csak akkor részt, ha megfizetik, vagyis a világörökségi címmel való azonosulás és lojalitás nagyon alacsony fokú, ugyanakkor a nemmel válaszolók aránya elenyésző, vagyis a világörökségi helyszín kézzelfogható és létező tényező, de a lakosság többsége úgy érezheti, hogy közvetlenül nincs köze hozzá és ezért nem is érdeke, hogy a helyszín érdekében önzetlenül tegyen. (Ezzel szemben a másik két helyszínen a fizetséget várók és nem várók aránya közel azonos.) Az Aggteleki-karszt esetében olyan, védettség alatt álló természeti kincsről van szó, amely a föld felszínén nem látható (hiszen barlangrendszerrel van szó), és a helyszínt kezelő és megóvó szervezet a településektől független, állami intézmény. Az éves működtetésbe és a szolgáltatások kialakításába a helyiek nem, vagy csak elvétve vannak bevonva. Részben joggal érezheti tehát az ott lakók többsége, hogy „a világörökségi helyszín a nemzeti parkra (Aggteleki Nemzeti Park) tartozik, nekünk nincs hozzá közünk.” A vállalkozói célcsoport viszonyulása azonban egyöntetűen pozitív, az Aggteleki-karszton kiugró, 80%-os hajlandóságot mértünk, gyökeresen ellentétes szemléletet, mint a lakossági körben. A to-

vábbi két helyszín, Hollókő és a Tokaji borvidék 70–70%-ban vállalna részt önkéntességi alapon. Megállapítható, hogy a civil szféra megerősítésére és integráló szerepvállalására nagy a hajlandóság mind a lakossági, mind pedig a vállalkozói célcsoportokban. Sajnálatos módon, jelenleg ez a fontos terület teljességgel kihasználatlan.

A világörökségi címhez kapcsolódó adatokból kiolvasható, hogy a települések lakossága nagy elvárásokkal tekintett a világörökségi cím elnyerésére. Hollókőn kaptuk a leginkább kiegyensúlyozott eredményeket: a válaszadók 46%-a véli úgy, hogy „voltak elvárások, egy része meg is valósult” – a mérleg tehát pozitív. Ne felejtjük el, hogy Hollókő az egyik legrégebbi címtulajdonos, így a legtöbb tapasztalattal rendelkezik. A világörökségi cím az ófalura, tehát egy településre koncentrálódik, ellentétben az Aggteleki-karszt és a Tokaji borvidék településeivel. A karszt területén a válaszadók 42%-a véli úgy, hogy a korábbi elvárások csak részben, és további 43%, hogy nem valósultak meg. A borvidéken, amely egyben a legfiatalabb a magyarországi helyszínek között, a lakossági megkérdezettek 32%-a csak részben látja megvalósulni elvárásait és 34%-nak pedig egyáltalán nem voltak elvárásai, de érdeklődéssel figyelte a folyamatokat. A vállalkozói szemlélet néhány pontban diverzifikált, ugyanakkor jelentős eltérést nem mutat: Hollókőn 60% véli úgy, hogy a várakozásai csak részben valósultak meg, de a nem-választ adók részaránya közel a fele a lakosságiaknak (10%). Az Aggteleki-karszt esetében 40%, aki úgy véli, hogy csak részben valósultak meg a várakozásai, és 50%-uk nem tapasztalt megvalósulást. A Tokaji borvidéken kiegyensúlyozott válaszokat kaptunk. Figyelemre méltó az elvárást meg nem fogalmazók aránya (20%), amely magasabb a két másik helyszínen kapott válaszok arányától.

Szintén a vállalkozói célcsoportban vizsgáltuk a szponzorációs tevékenység mértékét. A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy Hollókő és az Aggteleki-karszt esetében nem jellemző a szponzoráció, ha mégis előfordul a tevékenység, akkor Hollókőn a civil szervezethez, az Aggteleki-karszton pedig az önkormányzathoz kapcsolódik. Ez utóbbi területén nem a világörökségi helyszínhez köthető. Ennek egyik markáns oka lehet a korábban már említett elkülönültség, valamint a világörökségi helyszín településtől független, állami intézményrendszerben való működése és a kooperáció hiánya. A Tokaji borvidéken kiegyenlített számadatokat kaptunk; 34%-uk nem folytat szponzorációt, 42%-uk azonban igen: fele-fele arányban önkormányzatot és civil szervezetet támogat.

(Kulturális szolgáltatások és a programkínálat) A kulturális intézmények rendezvénykínálata lassan változó folyamat. A megkérdezett intézményi dolgozók és önkormányzati képviselők körében megoszlottak a vélemények a tekintetben, hogy történt-e változás vagy sem. A legnagyobb változás Hollókőn tapasztalható, ahol 100%-ban átalakult a kínálat, ugyanakkor a világörökségi címhez közvetlenül nem kapcsolódik esemény. Mindhárom helyszínen hiányos a tudatosság, ugyanakkor a Tokaji borvidéken rendeznek a legtöbb (23%) kapcsolódó eseményt. A három örökségi téma közül a borvidék és évszázados tradíciói, valamint a megújuló hagyományok láthatóan jól illeszthetők a kulturális kínálatba. Mind a fókuszcsoportos beszélgetéseken, mind pedig az interjúkon megfogalmazódott, hogy a világörökségi cím integrálása a helyi hagyományokba nem zökkenőmentes, hosszú folyamat. A kulturális tevékenység során alkalmoszerű (Hollókő), vagy esetleges (Aggteleki-karszt) a többi helyszínnel való együttműködés. A Tokaji borvidéken egyelőre nem jellemző (85%) a további két észak-magyarországi helyszínnel való közös munka. A kulturális intézményekkel folytatott interjúk során felmerült az intézményi feladatellátás

problematikája: kinek szólnak a programok, illetve kinek szervezzék a programokat, a helyi lakosoknak vagy a helyszínre látogató turistáknak? Hollókő és az Aggteleki karszt esetében mindkettőt fontosnak tartották; a Tokaji borvidéken azonban főként a turistáknak szóló események meghatározóak. A mindennapok tapasztalata, hogy az ott lakók magánélete jelentősen háttérbe szorul vagy szinte nem is megvalósítható – vélte az egyik fókuszcsoporton résztvevő hollókői lakos. Szintén a hollókőiek hiányolták leginkább a helyieknek szóló rendezvényeket, a „saját örömeinkre” rendezett hagyományápolást és ünnepeket. Megfogalmazódott az is, hogy más igényeket kell kielégíteni egy turistáknak szóló rendezvényen, és mást egy helyi eseményen. Ezeket a szempontokat a kulturális és turisztikai szolgáltatások kialakítása során figyelembe kell venni, egyébként sérülhet a világörökségi címmel szemben támasztott igény és elvárás, valamint a hosszú távú és „egészséges” értékmegőrzés.

(Világörökségi cím és településfejlesztés) Egybehangzó véleményként rögzítettük, hogy a világörökségi cím elnyerése mindhárom helyszín esetében fejlődést és fejlesztési lehetőségeket rejt magában, amit nem, vagy csak részlegesen használtak ki a települések. Egyik leggyakrabban említett indok a forráshiány, az infrastruktúra fejletlensége, a szigorú szabályozás és az ebből adódó befektetői bizalmatlanság. A címből eredő korlátozások visszafogják a fejlesztéseket és így a munkalehetőségek is beszűkülnek. A világörökségi cím számtalan előírás betartásával, kötelezettséggel jár. A települések gyakran öncélúnak, illetve nehezen megvalósíthatónak tartják ezeket; ha nincs munkalehetőség, akkor hogyan „éljék túl a mindennapokat”, miből finanszírozzák a szükséges fejlesztéseket, vagy akár a címmel együtt járó kötelezettségeket? A fejlesztési stratégia régiós szinten elkészült, de a helyi, kistérségi leképezés még várat magára vagy folyamatban van. Néhol a településfejlesztési stratégia nehezen tud kapcsolódni a világörökségi címmel együtt járó követelményekhez; mindez általában forráshiánnyal párosul. A finanszírozás területén probléma, hogy nincs elkülönített forrás a világörökségi helyszínekkel kapcsolatban, ezért a tervezés gyakran „ad hoc” jelleggel és nem feltétlenül hosszú távra történik. Mindezt a fókuszcsoportos beszélgetések során az aggteleki-karszt képviselői különösen nehéz problémaként értékelték. Tovább nehezíti az önkormányzatok helyzetét, hogy a cím elnyerése óta az adóbevételek leginkább stagnálnak, vagy csak szerény mértékben nőttek. A Regionális Operatív Program keretében nagy a hajlandóság a pályázati források elnyerésére, ugyanakkor az elégtelen vagy a minimálisnál alig jelentősebb helyi együttműködések megakadályozzák a nagyléptékű fejlesztések megvalósítását. A szigorú és bürokratikus szabályozás, valamint a formai hibák is nehezítik a sikeres pályázást. Eddig csak Hollókő nyert pályázatot kifejezetten a világörökségi címhez kapcsolódva. A jelenlegi pályázati rendszer a jelenleginél szélesebb körű összefogást és hosszú távú gondolkodást igényel.

Összegzés és javaslatok

A kapott és összesített számadatok alapján a három világörökségi helyszín társadalmi–kulturális fejlődési különbségeket mutat, anélkül, hogy e különbségek összevethetők lennének. Hollókő jelenleg sikeresen együtt él a világörökségi címmel és az abból adódó előnyökkel és hátrányokkal. Vendégforgalmára a látogató-turizmus, az ún. kirándulók jellemzőek; nem generál vendégéjszakát és a szolgáltatások köre is egyhangú. Ez hosszú

távon visszavetheti a szükséges fejlesztésekben és a versenyképesség, valamint a szolgáltatások színvonalának emelésében. Korlátozott munkalehetőséget teremt és gyengíti a falu/ófalú lakosságmegetartó erejét. A kirándulók szakaszolt és időben nehezen tervezhető leterhelést jelentenek mind infrastrukturálisan, mind pedig a lakosság megszkott életvitelére nézve. Aránytalanul nagy terhelést és szennyezést kap a falu és természeti környezete egy-egy néhány napos ünnepi időszakban, tehát magas szezonálitással kell számolnunk. A lakosság és a vállalkozók körében kiemelkedően magas az önkéntességi hajlam, amely a szervezetlen és hiányos együttműködések (civil tagság és szervezetek hiánya) folytán teljességgel kihasználatlan. Távlatilag mindenképpen szükség van a helyi lakosokra nehezedő terhek csökkentésére, saját hagyományok újratereztésére és saját ünnepek megtartására, a közösség ápolására. A meg nem valósult elvárások tendenciáját javítani csak hosszú távon lehet, például a civil szféra fejlesztésével és a hagyományos kézműves szolgáltatások bővítésével.

Az Aggteleki-karszt több szempontból is speciális helyzetben van: hagyományosan elmaradott és fejletlen térségben, ahol a növekvő szociográfiai problémák erősítik az elvándorlást és a települések elnéptelenedését, ún. „üdülőfalvakká válását”.⁷ Alapvető társadalmi gondok középette és forráshiányosan rendkívül nehéz fejlesztésről és stratégiáról gondolkodni. A karszt önkormányzati vezetői és a nemzeti park között párbeszéd sincs, nemhogy széleskörű együttműködés. A települések úgy érzik, nem vonják be őket a döntésekbe, kérdések merülnek fel a területi lehatárolással kapcsolatban is, és nincs egységes törvényi szabályozás sem. A fókuszcsoportos beszélgetések során ezek voltak a leghatározottabban megfogalmazott problémák, gátló tényezők. Mindezek nemcsak társadalmi szinten, de a turisztikai mutatókban is megmutatkoznak: évről-évre csökken a turisták száma (vendégéjszakák), hiszen mindösszesen egy kereskedelmi szálláshely található a karszt közelében. Látható, hogy a térség nem tudja felvenni a versenyt a távolabbi és fejlettebb térségekkel; távlatilag nagy szükség lenne a szlovák szervezetekkel és turisztikai szolgáltatókkal való együttműködésre is. A helyi idegenforgalmi marketing – a helyzetből és a szakemberhiányból adódóan – nélküli az összefogást és a tudatos tevékenységet, a kiszámítható működést. A nem túl távoli jövőben létrehozandó Aggtelek–Edelény TDM-szervezet sokat javíthatna a térségi összefogáson, a kulturális és turisztikai szolgáltatások fejlesztése és hatékonyabb piacra juttatása érdekében.⁸

A Tokaji borvidék változatos és különböző fejlettségű településeket foglal magában, ennek következtében nehézkes az összefogás, nemcsak távolságokat, hanem eltérő érdekeket kell összehangolni. Szükség van a civil szervezetek megerősítésére, annak érdekében, hogy a nagymértékű önkéntesség kifejthesse szinergikus hatását mind a vállalkozók, mind pedig a lakosság körében. Ezt a pozitív tendenciát erősíti az időközben megalakult Tokaj TDM-szervezet, amely ez év márciusában 14 helyi önkormányzat, 2 kistérségi társulás, 50 turisztikai szolgáltató és 6 szakmai egyesület összefogásával alakult meg. Tevékenységével javulás várható az információ menedzsment és a közös marketing tevékenység területén is.

Bár a jelenlegi kutatás forrásai nem tették lehetővé a tágabb, a turisztikai tevékenység indikátorait is magában foglaló vizsgálatot, a téma elemzése során szükségesnek láttuk felvázolni a régiós turizmusfejlesztési stratégia néhány fontos és idevágó kérdését, valamint néhány meghatározó tendencia bemutatását. A régió kulturális, gazdasági, turisztikai fejlődése csak összefogás és hatékony együttműködés útján valósítható meg.

A TDM-szervezetek megalakulásával és fejlesztésével erre kedvező lehetőség nyílik. A közös érdekek felismerésével, az erőforrások hatékony alkalmazásával minőségi előrelépés érhető el.⁹

Jegyzetek

¹ *Jelen tanulmány alapjául a Kul-túra Közművelődési és Idegenforgalmi Alapítvány 2009. IV. negyedévében végzett kutatása szolgált, amelynek megvalósítását a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) Közművelődési Szakmai Kollégiumának egyedi pályázati támogatása tette lehetővé. A kutatásban közreműködő szakemberek: Berecz Béla, Bordás István, Csatlósné Komáromi Katalin, Dévald István, Sarkadi Tünde, Stumpf Gábor, Smelkó István, Szablyár Péter.*

² Erről részletesen lásd: *Turizmus Magyarországon 2009. Magyar Turizmus Zrt., Budapest, 2009.*

³ *Észak-magyarország turizmusfejlesztési stratégiája 2007–13. Az MT Zrt. megbízásából készítette RMC Regionális Marketing Centrum Kft. Miskolc, 2006. március. E tanulmány-nak nem feladata a kutatás során tapasztalt nehézségek és hiányosságok összevetése a stratégiában foglaltakkal, azonban az összegző fejezetben vázolt következtetések mellett javaslatokat kívánunk tenni, utalva a fejlesztési stratégiára. Lásd még: Észak-magyarországi Regionális Marketing Igazgatóság (RMI) marketing terve 2010. Magyar Turizmus Zrt., Budapest, 2009. október*

⁴ *Észak-magyarország turizmusfejlesztési stratégiája 2007–13, i. m.*

⁵ *Puczko László – Rátz Tamara: Az attrakciótól az élményig, Geopress Zrt., Budapest, 2000. 83–85. o.*

⁶ *TDM Turisztikai desztinációs menedzsment helyzete a régióban – helyzetelemzés, pályázati tapasztalatok. 2009–2010. Észak-magyarországi Regionális Marketing Igazgatóság, Miskolc, 2010.*

⁷ „Az itt élőkben elsősorban érzelmi indulat él; az alacsony jövedelmű lakosság szemében a nemzeti park korszerű gépjárműállománya és a státusban lévő dolgozók egyenruhája egy elérhetetlen anyagi jóléthez kapcsolódik, amely ráadásul egy haszontalannak tartott, és az itt élők boldogulását akadályozó munkáért jár. (...) A Jósua-patak völgyében (...) jelentősebb a nemzeti park munkáltatói hatása, de a Tornai-medencében csak néhányan dolgoznak és csak időszakosan.” *Osgyáni Gábor: Mindentől távol, in: Váradi Mónika Mária (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. 196–231. o.*

⁸ „A kutatás lezárásáig nem volt precedens arra, hogy egy hétvégi lakos végérvényesen letelepedjen valamelyik községben és nincsenek információink arról sem, hogy valaki ezt tervezné.” *Durst Judit: Bárók, patrónusok, versus komák, in: Váradi Mónika Mária (szerk.): i. m. 232–267 o.*

⁹ A kutatáshoz felhasznált honlapok: <http://whc.unesco.org/en/35>; <http://whc.unesco.org/en/sustainabletourism>; www.ksh.hu; www.nordtour.hu/info/szakmai-hirek; www.itthon.hu/szakmai-oldalak.